

משבר המנהיגות הפלסטינית

חלק ב

'ממשלת כל פלסטין' בספטמבר 1948 וסוף דרכו של המופתי

משה שמש

הקמת המנהל האזרחי בפלסטין

עם התקרב מועד סיום המנדט שב המופתי וניסה להשיג החלטה ערבית בדבר כינון מנהל ערבי פלסטיני בשטחים שיכבשו צבאות ערב או שיעברו לידיים ערביות. נוכח שאיפותיו של עבדאללה לספח את שטחי פלסטין שצבאו יכבוש, היה צפוי שירדן תמשיך ביתר שאת להתנגד להצעת המופתי. דרישה חדשה בנוגע למעמד השטחים הפלסטיניים 'הכבושים' בידי מצרים וירדן העלה המלך פארוק בפגישתו עם חברי הוועדה המדינית של הליגה הערבית ב־12 באפריל 1948. בפגישה הוקראה הצהרה בשמו שאם צבאות ערב ייכנסו לפלסטין, רצוני שיהיה ברור שיש לראות בכך צעד זמני שאינו קשור לכל ניסיון לכיבוש של קבע או לחלוקה.¹ אין ספק שדרישה או אזהרה זו כוונה כלפי המלך עבדאללה. ואמנם בצד דחייתה את הצעת המופתי מ־1948, להקמת מנהל אזרחי, החליטה הוועדה המדינית (12.4.1948): 'כניסת צבאות ערב לפלסטין היא לשם הצלתה ויש לראות בכך צעד זמני הנעדר כל מאפיין ממאפייני הכיבוש או החלוקה של פלסטין. לאחר השלמת שחרורה תועבר לידי בעליה כדי שישלטו בה כרצונם'.² משמעות ההחלטה היתה להימנע מקביעה כלשהי

* חלק א' של המאמר הופיע בעיונים בתקומת ישראל, 14 (2004), עמ' 285-335.

1. מתוך תזכיר על הפגישה בין הוועדה המדינית והמלך פארוק בקהיר, 12 באפריל 1948, ניירות מרדם, כפי שמצטט Wm. Roger Louis and Robert W. Stookey (eds.), *The End of the Palestine Mandate*, London 1986, p. 129.

2. ג'אמעת אל-דול אל-ערביה, אל-אמאנה אל-עאמה, פְּהָרַס מְקַרְרַת ג'אמעת אל-דול אל-ערביה, מן אל-דורה אל-אולא חתא אל-דורה אל-תאסעה עשר 4.6.1945-7.9.1953, קהיר [ללא שנת הוצאה], עמ' 68 [להלן: הליגה הערבית, פהרס]. נוסח זה של ההחלטה אושר שוב בוועדה המדינית בישיבתה ב־13.4.1950.

בנוגע לגורל השטחים שיהיו בידי הערבים בתום המלחמה. עבדאללה קבע עובדות בשטח, מה שהשפיע ודאי על קבלת החלטה זו. הסיכום היה אפוא שהשטחים יהיו נתונים לממשל צבאי עד להכרעה בגורלם. החלטה זו נגעה ישירות רק למצרים וירדן שכבשו 'שטחים פלסטיניים'. אשר לגדה המערבית, צבא עיראק היה מעורב זמנית עד שפינה את השטח (שכח, טול כרם וג'נין). ואכן גם המצרים וגם הירדנים מינו מושלים צבאיים לניהול השטחים שכבשו, ובגליל ניהל צבא ההצלה של קאוקג'י את ענייני האוכלוסייה. ב־20 במאי 1948 הכריז הלגיון הירדני על הקמת הממשל האזרחי בפיקודם של מושלים צבאיים ובהם אחמד חלמי עבד אל-באקי, שמונה למושל ירושלים (ובפועל לא מילא את התפקיד לאחר שמונה לראש 'ממשלת כל פלסטין' שקמה בעזה – ראו להלן).

ההכרזה על הקמת מדינת ישראל (15.5.1948) בחלק מפלסטין העמידה את מדינות ערב מול עובדה לא נוחה, בייחוד משוכתה מדינת היהודים בהכרה בין-לאומית, ואילו לפלסטינים לא היה שום גוף שלטוני, לפחות נומינלי, שיטען כי הוא מייצג את פלסטין ואת האוכלוסייה הפלסטינית. ה'הִיאָה' הערבית העליונה (הרשות הערבית העליונה) לא היתה במעמד כזה שכן בראשה עמד מי ששיתף פעולה עם הנאצים. מדינות ערב והוועדה המדינית של הליגה הערבית דנו באותה תקופה בתוכנית ברנדוט, טרם פרסומה הרשמי, שכללה סיפוח החלק הערבי של פלסטין לעבר-הירדן והן דחו אותה.³ היה צורך במענה כלשהו למלא את החלל הריק שנוצר בשל היעדר גוף בצד הפלסטיני שיוכיח ויטען באישור הפלסטינים ומדינות ערב שהוא מייצג של העניין הפלסטיני. המכנה המשותף הנמוך שהיה אפשר להגיע אליו כדי להשיג הסכמה כלל-ערבית וכדי למנוע התנגדות ירדנית היה הקמת מנהל אזרחי בשטחים פלסטיניים שבידי הערבים שיהיה כחוש ונטול כל סמכויות פוליטיות או צבאיות.

ואמנם שינוי בעמדה הרשמית של הליגה הערבית בסוגיית המנהל האזרחי בפלסטין ניכר בישיבת הוועדה המדינית שהתכנסה ב־8 ביולי 1948 ערב סיום ההפוגה הראשונה. הוועדה המדינית החליטה בישיבתה זו 'להקים מנהל אזרחי זמני' בשטחים הכבושים בידי הצבאות הערבים. לפי דְרֻוּה 'המניע להחלטה זו היה דרישת ה'הִיאָה' הערבית העליונה להכריז על מדינה ערבית פלסטינית בעקבות ההכרזה על סיום המנדט ופלישת צבאות ערב ובדומה למה שהיהודים עשו, וכן הצורך בכך שהעלו המשלחת הפלסטינית הערבית ושאר המשלחות הערביות בניו-יורק'. לדברי דרווה, עקב התנגדות ירדן במהלך הדיונים בוועדה המדינית 'תוקן הכינוי [מדינה ערבית פלסטינית] והוועדה החליטה להשתמש במושג המנהל האזרחי, והתוצאה היתה כנראה גם המגבלות שהוטלו על גוף זה'.⁴

בהחלטת הוועדה המדינית, בישיבתה ב־8 ביולי 1948 בהשתתפות הנציגים הפלסטינים אחמד חלמי עבד אל-באקי וד"ר חוסין אל-ח'אלדי החברים בוועדה וכן הנרי פֶּתֶן ואחמד אל-שְׁקִירי כיועצים, היו הסעיפים העיקריים האלה:

3. אל-מצרי, 1948-2.7.1.

4. מחמד עות דְרֻוּה, אל-קְדִיִּיה אל-פלסטיניה, ב, צידון [ללא שנת הוצאה], עמ' 190-194; הנ"ל, חֶלֶל אל-חֶרְפָּה אל-ערביה אל-חדית'ה, ד-ה, ביירות 1950.

- לאחר התייעצות עם המוסדות הפלסטיניים שהם בעלי העניין
- א. יוקם בפלסטין מנהל אזרחי זמני לניהול העניינים האזרחיים הכלליים והשירותים החיוניים, אך בתחום תפקידיו בזמן הנוכחי לא יהיו העניינים המדיניים הגבוהים.
 - ב. מנגנון המנהל יהיה מורכב מיושב-ראש ותשעה חברים, וכל אחד יהיה ממונה על אחד המשרדים האזרחיים האלה: משפטים, שירותי בריאות, עניינים סוציאליים, תחבורה, כספים, כלכלה לאומית, ענייני חקלאות, הביטחון הכללי הפנימי וענייני התעמולה (או ההסברה).
 - ג. סמכויות מועצת המנהל יהיו על כל השטחים הכבושים עתה בידי הצבאות הערביים או אלה שייכבשו עד שיכללו את פלסטין הערבית כולה.
 - ד. מועצת הליגה הערבית והממשלות הערביות הקשורות יגדירו את סמכויות המועצה וחבריה וכן את סמכויות המושלים הצבאיים, שייתכן שימונו בידי הצבאות הערביים הכובשים באזורים השונים.
 - ה. מועצת המנהל האזרחי תפעל בהתאם להחלטות או להנחיות של מועצת הליגה הערבית או הוועדה המדינית.
 - ו. אם יתפנה מקום במועצה, המועמד שתציע המועצה למילוי המקום [חייב] לקבל אישור ממועצת הליגה או הוועדה המדינית.
 - ז. מועצת הליגה תחליט על הקמת מנגנון מנהלי זה וכן על מינוי חבריו.
 - ח. מועצת הליגה או הוועדה המדינית תחליט לתת למנגנון האזרחי הזה מלווה או מענק או מקדמה לתפעולו.⁵

נוסח החלטות אלה היה פשרה כדי לרצות את עיראק ואת עבר-הירדן ולמנוע את התנגדותן. אין פלא שהן התקבלו ללא התייעצות עם ההיאה הערבית העליונה, כלומר עם המופתי או מקורביו. ההחלטות היו חסרות ערך מעשי מכיוון שניטלה ממועצת המנהל הסמכות לטפל בעניינים מדיניים, ואפילו בעניינים אחרים בעלי חשיבות היתה מועצת המנהל חייבת לקבל הנחיות והוראות מהוועדה המדינית, שהיתה צפויה בה התנגדות תקיפה של ירדן ועיראק לתת לה תפקיד שלטוני כלשהו. אין תמה אפוא שהחלטות הוועדה המדינית נשארו על הנייר.

ההיאה הערבית העליונה והמופתי לא שבעו רצון מההחלטה שהתקבלה בלא התייעצות אתם ובלי אישורם. מסיבות טקטיות הם החליטו להימנע מכל תגובה גלויה חיובית או שלילית על ההחלטה. ה'היאה' ראתה בהקמת מנהל כזה פגיעה בעצם קיומה. חלק מחבריה ראו בה ניסיון להיפטר ממנה ולהרחיקה מהנהגת התנועה הלאומית הפלסטינית. פירוש הכרתה של ה'היאה' במנהל המוצע ותמיכתה בהקמתו היה מבחינתה לפרק את עצמה. יתר-

5. דרווה, אל-קדייה אל-פלסטיניה, עמ' 191-193; סמיח שביב, 'מקדמאת אל-מצאנרה אל-רסמיה לל'שח'ציה אל-ונטניה אל-פלסטיניה, 1950-1948', שאון פלסטיניה, 129-131 (אוגוסט-ספטמבר-אוקטובר 1982); סמיח שביב, חפוטמ עמום פלסטין-מקדמאת ונתאאג', אלג'יר 1988, עמ' 37-38.

על־כן, היא טענה שהמנהל לא הוקם לפי רצון ה'היאה'. המנהל חסר סמכויות מדיניות וצבאיות וסמכות לייצוג הפלסטינים. לא צוין כי המנהל מקבל הוראות מ'הליגה הערבית' באמצעות ה'היאה', שפירושו חיסול האופי הייצוגי של ה'היאה'. יתרה מזו, המופתי הביע (8.9.1948), לא בגלוי כמובן, את התנגדותו למנהל וטען כי 'המנהל לא הוקם על בסיס דעתה של ההיאה הערבית העליונה, ואנו פועלים לתקן את ההחלטה'.⁶

מוכירות הליגה הערבית פרסמה את תוכן ההחלטה בליל 10 ביולי 1948. למחרת, כלומר ב־10 בחודש, הודיע מזכ"ל הליגה הערבית על הרכב מועצת המנהל האזרחי הפלסטיני: יושב־ראש אחמד חלמי; ביטחון פנימי ג'מאל אל־חוסני; עניינים סוציאליים עוני עבד אל־אדי; שירותי בריאות ד"ר חוסין פח'רי אל־ח'אלדי; תחבורה סלימאן טוקאן; משפטים עלי חסנה; כלכלה לאומית רג'אא אל־חוסני; חקלאות אמין עקל; תעמולה יוסף צ'היון; כספים מישל אבקרוס.

להערכתו של ג'מאל אל־חוסני ההרכב הזה נקבע לפי המפתח הבא: שלושה חברי המפלגה הערבית, והם שני החוסנים ויוסף צ'היון; שלושה חברי המפלגות האחרות – עוני, ח'אלדי וסלימאן טוקאן; ושלושה ניטרלים – אבקרוס, חסנה ועקל. לדעתו אחמד חלמי וחסנה נוטים למופתי.⁷

הקמת ממשלת כל פלסטין

הוועדה המדינית של הליגה הערבית התכנסה ב־6 עד 9 בספטמבר 1948 לדיון בבעיה הפלסטינית, לקראת הדיון בעצרת הכללית של האו"ם ברוח ברנדוט. המגמה הכללית היתה להצביע על אחדותה הטריטוריאלית של פלסטין וכך לנסות לקעקע את לגיטימיות קיומה של מדינת ישראל ולפגוע פוליטית בהישגים הצבאיים של ישראל ב'קרבנות עשרת הימים' שבין שתי ההפוגות. דרישתו של המופתי, שהמשיך במאמציו להקים ממשלה פלסטינית עצמאית בכל מחיר, מצאה הפעם אוזן קשבת במצרים, בסוריה ובלבנון, ואצל מזכ"ל הליגה. ג'מאל חוסני נשלח לסיור במדינות ערב ובכלל זה עבר־הירדן כדי לגייס תמיכה בהצעה. מדינות ערב למעט עבר־הירדן הסכימו להצעה לכונן ממשלה פלסטינית.

על רקע 'נסיגות לאיחוד הפיקוד וההכנות לחידוש הלחימה וכיבוש הבושה' ראתה הוועדה המדינית לנכון, נוכח הגברת המתיחות והמחלוקת הבין־ערבית ולמרות הסכמתן של הממשלות

6. סמיח שביב מצטט מכתב של אמיל אל־עזרי למופתי אמין אל־חוסני מ־11.7.1948, הנשמר במרכז המחקרים של אש"ף, וכן מכתב חוסני לעיסא עיסא בבירות מ־8.9.1948, במרכז המחקרים של אש"ף. שביב, 'מקדמאת' (לעיל הערה 5), עמ' 74.
7. משרד החוץ, אגף החקר, תקציר ידיעות יומי, 19.7.1948, 23.7.1948, ארכיון צה"ל [להלן: משה"ח, תקציר יומי]. ראו גרסת נמר אל־תנארי, סר אל־נכבה, נצרת 1955, עמ' 270-272, על דרך בחירת חלמי לראש הממשלה.

הערביות ובהן עיראק על ההיגיון שברעיון לכוון ממשלה פלסטינית, להסתפק בהחלטה כללית בדבר 'סבירות הרעיון, הלגיטימיות שלו ונחיצותו, ושהוא זכות טבעית לאֶהֱל פלסטיין, והחליטה שביצוע הרעיון [לכוון ממשלה פלסטינית] נתון לרצונם ולשאיפתם של הפלסטינים. אם יגשימו אותו הרי ממשלות ערב יכירו בה ויסייעו לה חומרית ומוסרית' (ההדגשה שלי, מ"ש).⁸ בכך השאירה הוועדה את הקמת הממשלה הפלסטינית בידי המופתי ומקורביו. מעניין שהוועדה המדינית נמנעה במתכוון מהחלטה חיובית בדבר כינון ממשלה פלסטינית אף שהיה ברור כי המופתי מעוניין מאוד בכך ושהוא ינצל את ההחלטה כדי להקימה. יש להניח שההחלטה כפי שהתקבלה נבעה מהרצון שלא להתעמת עם המלך עבדאללה ואם אפשר אף לשדל אותו לקבלה.

מעודדים מתמיכה זו החלו אנשי ההיאג הערבית העליונה בשיחות עם חברי הוועדה המדינית של הליגה הערבית בעניין הגשמת רעיון הממשלה הפלסטינית, שתהיה אחראית לפני מועצה לאומית פלסטינית. ריאד אל-צלח מלבנון וג'מיל אל-מֶדְפֶּעי מעיראק שיגרו מברק ברכה ובו הביעו את תמיכתם בהקמת ממשלה פלסטינית והעריכו כי 'להקמתה תהיה השפעה רבה על שיפור עמדתה של עצרת האו"ם לטובת העמדה הערבית. גם מחמוד פהמי אל-נקראשי, ראש ממשלת מצרים, היה בדעה דומה. ה'היאג' דיווחה על עמדות אלה לאחמד חלמי ודרשה ממנו (ב־23.9.1948) לזרוז את ההכנות להכרזה על הקמת ממשלה זו.⁹ במהלך הדיונים הובהר שהממשלה תוכרז על כל פלסטיין והמופתי לא יעמוד בראשה ולא יהיה חבר בה. הבנה זו הושגה גם עם מצרים כדי למנוע עד כמה שאפשר את התנגדותו של המלך עבדאללה וגם את ההתנגדות של ההנהגה בעיראק. ואכן ב־23 בספטמבר 1948 הוכרז על הקמת 'ממשלת כל פלסטיין'.

ההתפתחויות בשאלת ארץ-ישראל גרמו למנהיגים הערבים, חוץ מעבדאללה, לנקוט צעד ממשי למען הקמת ממשלה פלסטינית זו:

א. הדיון הצפוי בעצרת האו"ם בדוח ברנדוט, שמצד אחד מחזק את הלגיטימיות של הקמת מדינת ישראל ומהצד האחר מציע לספח את השטח המערבי של ארץ-ישראל שבידי עבדאללה לממלכת עבר-הירדן.

ב. הצורך לקבוע את עתיד השטחים שבכיבוש הערבי, דהיינו רצועת עזה בידי מצרים ו'הגדה המערבית' בידי עבר-הירדן. שתי אפשרויות ברורות עמדו לפנייהם – סיפוח או כינון ממשל פלסטיני.

ג. הצורך להוכיח לעצרת האו"ם שיש ממשלה ערבית פלסטינית היכולה לקבל על עצמה את השלטון בארץ-ישראל בדומה לממשלת ישראל, ובכך לדחות את טענת ברנדוט שאין סימנים לרצון להקים ממשלה ערבית פלסטינית בדומה לממשלה שהקימו היהודים,

8. ררוזה, אל-קדייה אל-פלסטיניה, ב, עמ' 211.

9. שביב, חכומת עמום פלסטיין-מקדמאת ונתאאג', עמ' 39, מצטט מכתב מאמיל אל-עזרי לאחמד חלמי עבד אל-באקי מ־23.9.1948 וכן אגרת מהמופתי לאחמד חלמי מ־26.9.1948, ארכיון המרכז למחקרים של אש"ף.

זאת כדי להצדיק את המלצתו לספח את החלק הערבי לפי תוכנית החלוקה לעבר־הירדן. נציגי מדינות ערב באו"ם החליטו לפנות למדינותיהם ולבקש מהן 'שתמוכנה במידה רבה יותר משתמכו עד כה בעניין פלסטין וממשלתה החדשה'.
 ד. רצונה של מצרים במיוחד להניח מכשולים על דרכו של המלך עבדאללה לספח את הגדה המערבית לעבר־הירדן, באמצעות הדגשת אחדותה הטריטוריאלית של פלסטין.¹⁰ יש להניח כי המצרים ואחרים חששו מפני הסדר מדיני בין עבדאללה ובין ישראל.

ראוי לעמוד על כמה מההערכות הערביות שניתנו בפורומים סגורים בנוגע לגורמים או לרקע להחלטה הערבית בסוגיה זו. נשיא לבנון וראש הממשלה ריאד אל־צ'לה הביעו את דעתם על כך בשיחה עם השגריר הבריטי בביירות (21.9.1948). בסכמו את דעתם כתב השגריר:

ראשית, הרצון לפייס את דעת הקהל הערבית, שהיתה ביקורתית כלפי מדינות ערב בשל כשלונן להגן על הפלסטינים; שנית, הנחישות לשמר את העמדה המשפטית הערבית, כלומר התיבועה לריבונות על כל פלסטין כחלופה להכרה בין־לאומית בישראל ולמנוע כל מדינה ערבית מלהכיר במדינה היהודית על־ידי השתלטות על אדמה ערבית. מבחינה זו היא מכוונת נגד עבר־הירדן. וכן הדעה [שהביע צ'לה] שממשלה אחת בגולה יכולה לשמש נקודת ציר להתנגדות הערבית, כלומר ליצור כוחות ערביים מזוינים בשליטתה ויספק ליתר מדינות ערב אפשרות להיפטר מהאחריות הישירה לסיום המלחמה ולנסיגת צבאותיהם מפלסטין, דבר שיעניק להם הגנה מפני מחאה עממית.¹¹

תמיכת מצרים, כולל תמיכת המלך פארוק, תמיכת סוריה ונשיאה קוותלי וראש ממשלתה ג'מיל מרדס וכן תמיכת לבנון בראשות הנשיא וראש ממשלתה ריאד אל־צ'לה, ותמיכת ערב הסעודית ומוזכ"ל הליגה הערבית עזאם, נבעו מהרצון להכשיל את תוכנית עבדאללה יותר מרצונם לתמוך במופתי. ואמנם העיתונות המצרית החלה לדון בשאלת הקמת ממשלה פלסטינית, לדוגמה מאמרו של אבראהים עבד אל־קאדר אל־מאזני 'חפזמה ערביה לפלסטין' ובו מנה את היתרונות שבהקמת ממשלה פלסטינית, בין היתר כדי 'להתגבר על קשיים רבים וכן שחרור מדינות ערב והליגה הסובלות מבעיות רבות בזירה הבין־לאומית'. ביכולתה של ממשלה זו אם תקום ליטול על עצמה מה שמוטל על הממשלות ואשר יכולות לוותר עליו.

10. דרוזה, אל־קריה אל־פלסטיניה, ב, עמ' 210-211; שביב, 'מקדמאת' (לעיל הערה 5), עמ' 74; הנ"ל, חכומת עמום פלסטין־מקדמאת ונתאאג', עמ' 40. ראו גם: משה"ח, תקציר יומי, 26.9.1948. על הגורמים להקמת ממשלת כל פלסטין ראו מחמד נמר אל־הוארי, סר אל־ניכבה, עמ' 267-271.
 11. Avi Shlaim, 'The Rise and Fall of the All-Palestine Government in Gaza', *Journal of Palestine Studies*, 20, 1 (1990), no. 77

[...] לא מספיק שכל צבא יארגן את העניינים באזור הכיבוש שלו. טעות היא לחשוב שערביי פלסטין אינם מסוגלים לטפל בעניינם בעצמם.¹²

מעניין ניתוחו של גלאב פָּחָה, מפקד הלגיון הירדני, את המצב בעבר-הירדן ובפלסטין (מ'1948, 5.10) ובו הסברו למגמות של מצרים בהקמת ממשלת כל פלסטין. ניתוחו התאפיין באופטימיות רבה ומוגזמת ובתיאור מצב שהוא בעיקרו לטובת המלך עבדאללה. הוא מציין שיש שתי תאוריות בנוגע למגמותיה של מצרים: (א) מצרים הקימה את ממשלת עזה והעלתה את המופתי כדי שתהיה לה אמתלה לנסיגתה (מהשטחים שכבשה). אחרי נסיגתה לתעלת סואץ לא יהיה לה עניין אם ממשלת המופתי תתקיים או לא. אך בינתיים עליה לשמור על קיומה של הממשלה כדי להצדיק את נסיגת כוחותיה בטענה שהם העבירו אותה [את עזה] לממשלה פלסטינית קיימת. אם תאוריה זו נכונה הרי מצרים תנתק את עצמה מעזה בתוך חודשים מספר וממשלת עזה תתפורר בלי תמיכה מצרית. (ב) מצרים מעוניינת להקים בעזה ממשלה פלסטינית בעוד הריבונות (השליטה) תהיה בידיה. במצב זה תסייע מצרים למופתי בכסף, בתעמולה, בנשק, בהדרכה ועוד. במילים אחרות, מצרים תקבל מנדט על ממשל המופתי.

להערכתו, ממשלת עזה אינה זוכה לפופולריות בפלסטין. ההתנגדות לה נובעת משלוש סיבות: (א) הזמן להקמתה אינו מתאים; חברי ממשלת עזה גרמו לפילוג בסולידריות הערבית מסיבות אישיות. (ב) האוכלוסייה הפלסטינית אינה רוצה לחזור למין משטר טרוריסטי שבו דוגל ודאי המופתי. (ג) ממשלת עזה בלי צבא ומקורות אינה מסוגלת לעמוד בפני כוחות יהודיים.¹³ קשה לומר שהערכה זו עמדה במבחן המציאות הפוליטית של מועד כתיבתה וגם לא לאחריה, שהרי כעבור שבועיים-שלושה היתה ממשלת כל פלסטין לאפיוודה חולפת. נקודת המפתח להבנת השינוי שחל בעמדה הערבית, למעט בעמדת עבר-הירדן, לטובת כינון ממשלה פלסטינית היא מצרים כמובן. אשר גורן, איש מחלקת המחקר במשרד החוץ, סיכם ב-14 באוקטובר 1948 את הגורמים להקמת הממשלה הפלסטינית:

האינטרס המצרי בקיומה של ממשלה פלסטינית נפרדת לא התהווה רק היום. עבדאללה שואף לספח לפחות את אזורי הכיבוש שלו ושל עיראק. כשם שזוהי שאיפת עבדאללה, שואפת מצרים ובעקבותיה סוריה והלבנון למנוע סיפוחים כאלה. גם סעודיה אינה מעוניינת בערעור שיווי המשקל בליגה הערבית ובחזיון יתר של עבדאללה לעומת מדינות ערביות אחרות. מכאן שממשלה פלסטינית דרושה ליריבי עבדאללה כדי לסכל את תוכניות הסיפוח שלו. ממשלה פלסטינית דרושה לליגה הערבית, פרט לעבדאללה, גם להופעותיה באו"ם. מציאות ממשלה כזאת היתה מחזקת את טענת המדינות הערביות,

12. אל-סיאסה, 22.8.1948, 25.8.1948.

13. Kirkbride, Amman, to Burrowe, London, 6.10.1948, PRO, FO 371/68642, E96
צירף את הערכת המצב של גלאב שכותרתה 5th October 1948
Trans-Jordan and Palestine, Situation Today, 5th October 1948

שצבאותיהן פלשו לארץ-ישראל לפי הזמנת הרוב הערבי אשר השלטון מגיע לו לפי משפט הדמוקרטיה. בלעדיה נראות מדינות ערב כפולשות סתם, החוטפות חלקי ארץ לא להן. היעדר ממשלה פלסטינית נוטל את הבסיס המעשי מדרישת הערבים למדינה פלסטינית אחידה, והלוא זאת היא התביעה הערבית מהאונ"ם. [...] הקמת ממשלת פלסטין באה להוכיח שיש עוד קיום מדיני לערביי ארץ-ישראל. שתי תוכניותיו של ברנדוט הוכיחו לליגה הערבית שבאונ"ם אין מעלים על הדעת מדינה ערבית נפרדת בארץ-ישראל ושקיימת נטייה להנות את עבדאללה משירייה הערביים של ארץ-ישראל. הקמתה מכוונת אם כן גם נגד תוכנית ברנדוט. [...] מכל מקום, התמיכה המצרית בהקמת הממשלה נגד עבדאללה מכוונת נגד התוכנית הבריטית ונגד הכוונה למסור את הנגב לעבדאללה יותר משהיא מכוונת נגד ישראל.¹⁴

מאחר שההחלטה הסופית על הקמת הממשלה הושארה להנהגה הפלסטינית, התכנסה ההיא הערבית העליונה ב־15 בספטמבר 1948 לישיבה בקהיר בראשות המופתי כדי לדון בהרכבת הממשלה הפלסטינית. הוחלט להזמין את כל חברי המנהל הערבי הפלסטיני.¹⁵ ההיא הערבית העליונה החליטה בתיאום עם הוועדה המדינית של הליגה הערבית ועם מזכ"ל הליגה לחזור להחלטת הוועדה המדינית מיולי 1948. חברי המנהל האזרחי שמונו בידי הוועדה המדינית ביולי 1948 ושהו במצרים התכנסו בעזה ב־22 בספטמבר והכריזו על עצמם כ'ממשלת כל פלסטין'.¹⁶ ההדגשה 'כל פלסטין' נועדה להדגיש את דחיית חלוקתה של פלסטין ואת שמירת אחדותה. הרכב הממשלה היה שווה להרכב מועצת המנהל האזרחי שאישרה הוועדה המדינית ביולי 1948. בעקבות ההכרזה על הקמת ממשלת כל פלסטין שיגר ראש הממשלה אחמד חלמי איגרת לממשלות ערב ולמזכ"ל הליגה הערבית לאמור:

הואיל ולבני פלסטין (אהל פלסטין) זכות טבעית להגדרה עצמית ובהתבסס על החלטות הוועדה המדינית ועל דיוניה הוחלט להכריז על פלסטין כולה בגבולותיה המוכרים לפני סיום המנדט הבריטי [15.5.1948], כעל מדינה עצמאית ולהקים בה ממשלת כל פלסטין על בסיס דמוקרטי, האחראית לפני מועצה לאומית ייצוגית. עד שתהיה אפשרות לבחור במועצה מכוונת שתאשר חוקה לארץ, שירושלים תהיה בירתה, תהיה עזה מקום מושבה הזמני של הממשלה.¹⁷

14. משרד החוץ, מחלקת המזרח התיכון, ידיעות מארצות המזרח התיכון, בין מדינות ערב, מספר 16, 14.10.1948.

15. משרד החוץ, מחלקת המזרח התיכון, סיכום יומי שידורים ערביים [להלן: משה"ח, שש"ע] 17.9.1948 - 16, רדיו ביירות.

16. דרווה, אל-קדיה אל-פלסטיניה, ב, מדווח על 23 ביולי, ושיב (לעיל הערה 10), מדווח על 22 ביולי.

17. עארף אל-עארף, אל-נכבה, ג, צידון [ללא שנת הוצאה], עמ' 705-706; דרווה, אל-קדיה אל-פלסטיניה, עמ' 211.

בהתייעצות עם חברי הוועדה המדינית ועם מזכ"ל הליגה הערבית ובתיאום עם המופתי ועם חברי ההיאה הערבית העליונה זימן אחמד חלמי כינוס של 'מועצה לאומית פלסטינית' בעזה ב-30 בספטמבר 1948. מטרת הכינוס היתה לשוות אופי ייצוגי כללי לממשלה ולמועצה ולהעניק להן לגיטימציה. כדי לשוות להרכב המועצה אופי המייצג את כל שכבות האוכלוסייה הוזמנו 150 איש מהמגזרים האלה: חברי ההיאה הערבית העליונה, חברי הממשלה, ראשי המועצות העירוניות, ראשי המועצות המקומיות והכפריות, ראשי לשכות המסחר, חברי הוועדות הלאומיות, ראשי איגודי הרופאים, הרוקחים, עורכי הדין והמהנדסים, ראשי החמולות והשבטים וחברי המשלחות המדיניות שייצגו את פלסטין מראשית שנת 1948, ראשי המפלגות, נציגי המוסדות העדתיים, כמו המועצה המוסלמית העליונה, הוועדה המבצעת האורתודוקסית, איחוד הכנסיות הנוצריות.¹⁸ מושב הפתיחה (ערב 30.9.1948) נשא אופי הגיגי כאשר הרחובות התמלאו בחמושים. בראש תהלוכת המופתי נסעו מכוניות ממושבות ואופנועים ומשני צדי הרחוב הוצב משמר כבוד ונאספו המוני תושבים הקוראים לחיי פלסטין.¹⁹ אין ספק שזה היה יומו של המופתי, שעמד במרכז החגיגות, ולכאורה הישג מרשים בעבורו, הישג שנמשך כמה ימים בלבד. שררה אווירה של אופוריה, של ביטויי 'עצמאות ושחרור', שלא תאמה את העתיד להתרחש ואת עתיד מעמדו של המופתי שבוע אחר-כך.

מושב הפתיחה נערך ב-30 בספטמבר בערב ונכחו בו 83 חברים במועצה. ח'ליל סכאכני, זקן חברי המועצה, נבחר ליושב-ראש זמני. אחר-כך נבחר אמין אל-חוסני ליושב-ראש (או לנשיא) הוועידה. לאחר בחירתו הוא הדגיש בנאומו:

עניין הקמת הממשלה הפלסטינית וקבלת השלטון הלאומי לידי בני הארץ היה צריך להיות מבוצע מיד עם סיום המנדט הבריטי ב-15 במאי 1948. ההיאה הערבית העליונה היתה מסוגלת להכין את התנאים לקבלת רסן השלטון והממשל לידי הפלסטינים עם תום המנדט; היא דרשה מהמוסדות הערביים האחרים לסייע לה להגשים מטרה זו כדי שלא ייווצר חלל ריק בארץ, מה שיגרום לאנדרלמוסיה. ואולם גורמים בעלי שאיפות פוליטיות מנעו זאת. עקב כך [ההיאה] איחרה בהקמתה עד היום הזה. אך אנו לא רוצים לעסוק בעבר, אלא להסתכל לעתיד בעינים מרירות.²⁰

18. ראו, עארף אל-עארף, אל-נכבה, עמ' 703-704; שביב, חכומת עמוס פלסטין-מקדמאת ונתאאג', עמ' 41; הנ"ל, 'מקדמאת' (לעיל הערה 5), עמ' 75; דרווה, אל-קדיה אל-פלסטיניה, ב, עמ' 212. מכל המוזמנים נכחו בישיבת הפתיחה 83 נציגים, שביב, חכומת, עמ' 42. במספר נוכחים זה נקב גם משה"ח, ש"ע, רדיו המזרח הקרוב ב-1.10.1948. בסקרו את ישיבת הפתיחה. מהדי עבד אל-האדי, אל-מסאלה אל-פלסטיניה 1 משאריע אל-ח'ליל אל-סיאסה 1934-1974, בייירות 1975 [להלן: אל-מסאלה אל פלסטיניה], עמ' 170, מדבר על 85. דרווה, אל-קדיה אל-פלסטיניה, ב, עמ' 212 מדבר על קרוב ל-90, ומשה"ח, תקציר יומי, 3.10.1948, מדווח על 83 נוכחים בישיבת הפתיחה.

19. ראו: שביב, חכומת עמוס פלסטין-מקדמאת ונתאאג', עמ' 42; דרווה, אל-קדיה אל-פלסטיניה, ב, עמ' 212.

20. נוסח הנאום של אמין אל-חוסני במועצה הלאומית הפלסטינית ב-30.9.1948 ראו אצל שביב, חכומת עמוס פלסטין-מקדמאת ונתאאג', עמ' 42, מתוך ארכיון מרכז המחקרים של שא"ף. פרטים על הישיבה

כתב רדיו המזרח הקרוב בקהיר מסר כי הידיעה על בחירתו של המופתי לראש המג'ליס התקבלה במצרים בהסתייגות רבה. אחר-כך הביעה המועצה אמון בממשלה בהצבעה של 64 בעד, 8 נגד, ו-11 דרשו לדחות את הצבעת האמון לאחר הדיון בחוקה. הממשלה הורכבה כך: אחמד חלמי - יושב-ראש; ג'מאל אל-ח'וסיני - חוץ; ד"ר חוסין אל-ח'אלדי - בריאות; אכרם זעיתר - חינוך; עלי חסנא - משפטים; ע'וני עבד אל-האדי - עניינים סוציאליים; מישל אבקרוס - כספים (אוצר); רג'אאי אל-ח'וסיני - הגנה; יוסף צהיון - תעמולה והסברה; ד"ר פותי פריג' - כלכלה; אמין עקל - חקלאות. אג'ר נסיבה נבחר למוזכר הממשלה. מצע הממשלה שאושר כלל: 'הכרזת פלסטין בגבולה המוכר ב-15 במאי 1948, מדינה דמוקרטית עצמאית בעלת ריבונות לאומית (קומיה) ובירתה ירושלים [...] הבטחת החופש הדתי והאזרחי והאישי לאזרחים על כל עדותיהם ושמירת המקומות הקדושים והבטחת חופש הפולחן לכל העדות [...]'²¹.

הישיבה השנייה של המועצה נערכה למחרת, ב-1 באוקטובר אחר הצהריים של יום שישי. שוב זכה המופתי לקבלת פנים המונית ברחובות עזה כולל חיילים מזוינים שהצדיעו לו כשבא להתפלל במסגד הגדול בעיר וביציאתו. הישיבה השנייה נערכה אף היא בראשותו של המופתי. בראשיתה הוקראו מברקי התנצלות ממוזמנים משכם, מג'נין, מאל-בירה, מירושלים ומיריחו. שבעה מוזמנים נוספים הגיעו לישיבה השנייה ומספר המשתתפים הגיע ל-90. בין השבעה היו: אכרם זעיתר, ע'וני עבד אל-האדי ומעין אל-מאד'י.²² אחר-כך נדונה 'החוקה הזמנית לממשלת כל פלסטין' וזו אושרה לאחר דיון של שבע שעות. לפי סעיפי החוקה, המועצה הלאומית תתכנס אחת לשישה חודשים לפי זימון היושב-ראש, ממשלת כל פלסטין תיחשב מנגנון חוקי לביצוע תפקידי כל הרשויות - המשפטית, המבצעת והמחוקקת בכל פלסטין בגבולותיה כפי שהיו לפני סיום המנדט ב-15 במאי 1948. השרים הם הרשות המבצעת של הממשלה, הרשות המחוקקת מיוצגת במועצה הלאומית; העיר ירושלים היא בירת הממשלה; במועצת ההגנה הלאומית מכהנים יושב-ראש המועצה הלאומית, ראש הממשלה ושר ההגנה. בסמכות המועצה לנקוט את כל האמצעים הנחוצים להגנה על פלסטין ואחודתה במלוא גבולותיה. תפקידי המועצה העליונה - קבלת התפטרות הממשלה, חנינה לאסירים, הוראה לבצע את החוקים שאישרה המועצה הלאומית, קבלת כתבי האמנה של שגרירים.²³ ישיבת הנעילה של המועצה הלאומית נערכה ב-3 באוקטובר ובה אושרו החלטותיה. בין היתר אושרה ההכרזה על 'עצמאות פלסטין' מ-1 באוקטובר כדלקמן:

הראשונה והשנייה, ובכלל זה מספר המשתתפים בישיבה הראשונה (כ-83) ניתנו בשידורי רדיו קהיר, משה"ח, ש"ע, 1-2.10.1948, ברדיו המזרח הקרוב (תחנה בריטית) וברדיו ביירות, משה"ח, תקציר יומי, 3.10.1948.

21. שביב, חכומת עמום פלסטין-מקדמאת ונתאג', עמ' 43; ישיבת הפתיחה ב-30.9.1948.

22. שביב, חכומת עמום פלסטין-מקדמאת ונתאג', עמ' 44.

23. שם, עמ' 78-80, נוסח אל-נזאם אל-מ'נקת לחכומת עמום פלסטין', תעודה במרכז המחקרים של אש"ף.

בהתאם לזכותו הטבעית וההיסטורית של העם הערבי הפלסטיני לחירות ולעצמאות – הזכות הקדושה הזאת אשר למענה הקריב את הוֹך שבדמו ולמענה הקריב את השמידים הנכבדים ביותר, ולחם נגד כוחות האימפריאליזם והציונות שקמו לסכלה [את הזכות הזאת], אנו חברי המועצה הלאומית הפלסטינית שהתכנסה בעזה מכריזים ביום זה 1 באוקטובר 1948 על עצמאות פלסטין כולה, אשר גובלים עמה בצפון סוריה ולבנון, במזרח – סוריה ועבר-הירדן, במערב – הים התיכון, ובדרום – מצרים, עצמאות מלאה והקמת מדינה חופשית דמוקרטית בעלת ריבונות, אשר כל האזרחים ייהנו בה מהחירויות שלהם ומוכויותיהם.²⁴

כמו כן הוחלט שדגל המרד הערבי יהיה דגל ממשלת פלסטין, וירושלים בירתה של פלסטין. תוכנית ברנדוט ורעיון חלוקת פלסטין נדחו מכול וכול.

המועצה הלאומית הפלסטינית – הרכב²⁵

נציגים	מספר נוכחים	מספר המתנצלים	מספר שלא נכחו
ההיאה הערבית	6	3	-
חברי הממשלה	8	-	-
ראשי עיריות	7	6	3
ראשי מועצות מקומיות	13	5	4
חברי משלחות	10	6	4
לשכות מסחר	7	5	-
הוועדות הלאומיות	20	9	2
ראשי שבטים וחמולות	16	10	6
<u>סך הכול</u>	<u>87</u>	<u>44</u>	<u>19</u>
הזמנות שלא הגיעו לבעליהן			7

ב־1 באוקטובר 1948 הודיע אחמד חלמי, בתפקידו החדש כראש ממשלת כל פלסטין, למזכ"ל האו"ם, לממשלת בריטניה ולממשל בארצות-הברית על הקמת ממשלת כל פלסטין כמייצגת הרשמית של ערביי פלסטין. הוא ביקש שבדיוניה של העצרת בהצעות ברנדוט לפתרון הבעיה הפלסטינית תשתתף נציגות מטעם ממשלה זו. בריטניה וארצות-הברית התנגדו

24. נוסח מלא של הכרות 'עצמאות פלסטין' ראו אצל שביב, שם, עמ' 80, המצרף חתימות של חברי המועצה שחתמו עליה.

25. שם, עמ' 48.

נמרצות לבקשה זו. בשל התנגדות זו והיעדר תמיכה ערבית משמעותית דחתה העצרת את הבקשה בנימוק שממשלה זו אינה רשמית אלא פיקטיבית.²⁶ בחזור מטעם מזכיר המדינה בפועל לשגרירי ארצות-הברית בביירות הערביות, בלונדון, בפריס ובתל-אביב, מ-2 באוקטובר 1948, התוותה מדיניות ארצות-הברית בשאלת 'ממשלה ערבית פלסטינית':

הקמת ממשלה ערבית פלסטינית בנסיבות הנוכחיות תפגע בהצלחת פתרון לבעיה הפלסטינית וכן באינטרסים החיוניים של מדינות ערב ושל תושבי פלסטין. זו 'ממשלה' שתוקם כנראה בלי התייעצות מוקדמת עם שאיפות הערבים הפלסטינים, שתהיה נשלטת כנראה בידי המופתי, הרפתקן שקשריו בזמן המלחמה עם אויבינו לא יישכחו או ייסלחו על-ידי ארצות-הברית. אינטרסים טובים ביותר של מדינות ערב ייפגעו כאשר האחדות הערבית תופרע עקב הקמת ה'ממשלה'. יתר-על-כן, בתביעתה לדבר בשם כל פלסטין ה'ממשלה' כבר מספקת תואנה לרוויזיוניסטים הישראלים להעלות דרישות דומות לזכותה של 'ממשלת פלסטין' לשלוט בכל פלסטין. יש להוסיף, אם תישאלו, שממשלת ארצות-הברית כבר הודיעה על תמיכתה במסקנות ברנדוט.²⁷

עמדת מדינות ערב כלפי ממשלת כל פלסטין

עמדת מצרים

בניתוח עמדתה של מצרים והערכתה יש להבחין בין עמדתה השלילית כלפי המופתי האיש ועברו לבין עמדתה החיובית, שגילתה בשלב מאוחר, כלפי הקמת ממשלת כל פלסטין. הסברנו קודם את הרקע לשינוי בעמדתה ואת הסכמתה לכינונה של ממשלת כל פלסטין בתנאי שלמופתי לא יהיה כל חלק בה. ואמנם היא פעלה במרץ כדי לצמצם עד למינימום את בולטותו של המופתי באירועי הקמת הממשלה וכינוס המועצה הלאומית הפלסטינית. המצרים היו מודעים היטב לעמדתן העוינת של בריטניה וארצות-הברית כלפי המופתי בשל קשריו עם הנאצים במלחמת העולם השנייה. ראש הממשלה נקראשי היה בדילמה בהיותו מצד אחד מעוניין להפגין כלפי דעת הקהל הערבית את תמיכת מצרים בעניין הפלסטיני ולחפות על

26. שם, עמ' 53-54. על נוסח האגרת של חלמי לארצות-הברית ראו: *FRUS* 1948, V, Part 2, Washington, p. 1447, 1976. וראו הערת עורך מס' 1 ולפיה לונדון הודיעה ב-7.10.1948 למחלקת המדינה האמריקנית שאין לממשלת בריטניה כל כוונה להכיר 'במה שנקרא ממשלה'. העורך מוסיף שלדברי שר החוץ הלבנוני פרנג'יה (1.10.1948) 'ממשלת עזה הוקמה נגד עבדאללה. [...] התגובה העממית היא שהערבים האחרים רוצים לסכל את האמביציות של עבדאללה לפדרציה של האזורים הערביים עם עבר-הירדן ובמקביל הכרה שבשתיקה בישראל'.

27. *Ibid.*, pp. 1447-1448.

הכשלונות הצבאיים, ומצד אחר חשש שהקמת ממשלה פלסטינית עלולה להמריץ את עבדאללה לספח סופית שטחים לממלכתו. כמו כן הוא חשש מפני פעילותו של המופתי בארץ על רקע האי-אמון שרחשו הוא והמלך למופתי, בין היתר בשל קשריו עם ארגון האחים המוסלמים שהוכרו באותה שעה בלתי-חוקי.²⁸

למרות הגיבוי הרשמי של עבדאללה המשיכו הרדיו והעיתונות המצריים (למשל ב-18.9.1948) לדבר על הממשלה הפלסטינית כעל עובדה קיימת. בסקירת מאורעות השבוע ברדיו קהיר הדגיש ג'אל אל-דין אל-חמאמצי כמה פעמים כי החלטת הליגה מעניקה את זכות ההחלטה אך ורק לעם הפלסטיני, וכי על יסוד זה תנהל ההיאה הערבית העליונה את תוכניותיה. בעיתון אל-מצרי נכתב כי הוועדה המדינית של הליגה הציעה אנשים מסוימים לממשלה והמופתי הודיע כי לא ישתתף בממשלה 'למען האינטרס הכללי'.²⁹

בשבוע הראשון של אוקטובר 1948 שימשה קהיר מרכז לפעילות מדינית בנושא הפלסטיני בכלל ובשאלת ממשלת כל פלסטין ומעמדו של המופתי בפרט. את הדיונים הבין-ערביים ריכז באופן טבעי ראש ממשלת מצרים נקראשי. בדיונים אלה השתתפו: מזאחם אל-פאג'ה ראש ממשלת עיראק, מחסן אל-בראזי שר החוץ של סוריה, עבד אל-רחמן עזאם מזכ"ל הליגה הערבית, בהאג אל-דין טוקאן שגריר ירדן בקהיר. בלט התיאום ההדוק בעמדות בין נקראשי לפאג'ה. פאג'ה ונקראשי וכן בראזי הביעו בגלוי את תמיכתם בהקמת ממשלה פלסטינית ואת החלטתם להכיר בה.³⁰

לאחר שהסכימה ודחפה להקמת ממשלת כל פלסטין ניסתה מצרים למנוע את בואו של המופתי לעזה ולחלופין לקצר את שהותו בה עד כמה שאפשר, וזאת כדי לרכך את משמעות הצעה בעיני המלך עבדאללה ובעיני בריטניה. בפגישתו עם המופתי ב-27 בספטמבר 1948 הבטיח נקראשי למופתי שמצרים תכיר בממשלה החדשה בזמן הקרוב ביותר ותגיש את מלוא העזרה לחיזוקה. הבטחה דומה הבטיח למופתי מחסן אל-בראזי, שר החוץ של סוריה, שבא לקהיר באותו היום.³¹ עם זאת, וכפי שמסר לציר הבריטי בקהיר (כאשר בריטניה לחצה גם בחצר המלך למנוע את בוא המופתי לפלסטין), ניסה נקראשי להניא את המופתי מלנסוע לעזה. הוא מסר לציר הבריטי כי לדעתו הכוונה היא שהממשלה הפלסטינית לא תפעיל צבא ולא תנהל מדיניות חוץ עצמאית (לפי הדגם של המנהל האזרחי שאישרה הליגה הערבית ביולי 1948). הציר הבריטי העריך כי 'תגובת מצרים להגעתו של המופתי לעזה תהיה סילוקו לבאר-שבע או שכנועו לחזור למצרים'.³² באופן טבעי, הבריטים גילו עניין רב במעשיו

28. ב-8.12.1948 ציווה נקראשי לפרק את ארגון האחים המוסלמים, לאסור על כל פעולותיו ולהחרים את כל נכסיו. פ. ג. וטיקוויטס, תולדותיה של מצרים, ירושלים 1983, עמ' 357.

29. משה"ח, ש"ע, 18-19.9.1948.

30. משה"ח, ש"ע, 1-7.10.1948.

31. משה"ח, תקציר יומי, 28.9.1948.

32. Andrews, Cairo, to FO, London, 28.9.1948, PRO, FO 371/68642, E12654; PRO, FO 371/58642, E12703, 29.9.1948

ובתנועותיו של המופתי. ב-28 בספטמבר 1948 קיבל הציר הבריטי בקהיר, ודאי לא בפעם הראשונה, הנחיות לפנות ישירות אל המלך פארוק ולהעמידו על הסכנה הן לאינטרסים של עבר-הירדן והן לאלה של מצרים מהגברת השפעתו של המופתי בפלסטין.³³ סביר להניח שנקראשי הופתע כאשר העיתונות המצרית פרסמה ב-29 בספטמבר שהמופתי עזב את קהיר בדרכו לעזה, שאליה הוא הגיע אחר הצהריים (לראשונה לאחר גירושו-בריחתו מפלסטין בשנת 1937). נקראשי היה מעורב גם בהחלטת ממשלת מצרים שלא להרשות לאנשי משמר המופתי לנסוע לעזה לאחר שביקשו לצאת לשם במכוניות עמוסות מדים וציוד.³⁴

בזכרונותיו מספר אמין אל-חוסני את סיפור נסיעתו מקהיר לעזה ומציין כיצד מאז שובו למצרים מפריס בשנת 1946 מנעו אותו השלטונות המצריים, ובהם המלך פארוק, וגם נשיא סוריה מלנסוע לעזה, בין השאר בלחץ הבריטים, והוא הוסיף:

אך רצוני העז לנסוע לפלסטין בהודמנות הראשונה לא פג. ההודמנות נקרתה ביום שני בערב ב-27 בספטמבר 1948 ונסעתי לפלסטין בעזרת כמה קצינים חופשיים מצרים ונאמנים אחרים [הכוונה לחברי האחים המוסלמים, מ"ש]. עזבתי את קהיר בסתר למרות הצעדים שנקטו השלטונות המצריים למנעני מהנסיעה [ובכלל זה] שמירה חזקה וצעדים נוספים בדרך המובילה לסיני וגבול פלסטין. לעזה הגענו ב-28 בספטמבר 1948.³⁵

מתקבל על הדעת שהמופתי לא רצה להיעדר מהמאורע שסימל להערכתו את שיא הישגיו המדיניים ושהוא עתיד לעמוד במרכזו. ואכן השלטונות המצריים לא ניסו להפריע לו במהלך כינוס המועצה הלאומית וההכרזה על הקמת ממשלת כל פלסטין. רק כמה ימים לאחר תום הוועידה החליטו המצרים להחזיר את המופתי 'בכוח' מעזה לקהיר. לפי סיפורו של המופתי, ב-5 באוקטובר 1948 הגיע לעזה מנהל חיל הגבולות חוסין סרי עאמר ומסר לו הודעה מנקראשי ולפיה הוא מבקש ממנו לחזור למצרים, וכי ראש ממשלת עיראק מזאחם אל-פאג'הג'י ושר החוץ של סוריה מחסן אל-בראזי נמצאים בקהיר והוא מבקש שהמופתי ישוחח אתם בעניינים חשובים הקשורים לבעיות פלסטין. תשובתו של המופתי היתה סירוב לנסוע לקהיר בטענה שהישארותו בעזה חיונית. למחרת (6.10.1948) הודיע לו סרי כי נקראשי רוצה לדבר אתו בטלפון וביקש ממנו לסור למשרד המושל המנהלי לשם כך. שם שוחחו אתו נקראשי ופריק מחמד חידר שר המלחמה ולחצו עליו לבוא מיד בשל צרכים מדיניים וצבאיים. וכך, לטענתו, מחשש לעימות מזוין בין הכוחות המצריים לבין המוג'אהדין הפלסטינים הוא

33. FO London to Amman, 28.9.1948, PRO, FO 371/68641, E12502

34. משה"ח, תקציר יומי, 1.10.1948.

35. מחמד אמין אל-חוסני, תקאאק ען קד'ית פלסטין, קהיר 1956, עמ' 81-84. לפי דיווח הציר הבריטי בקהיר מ-8.10.1948 הקצין המצרי בנקודת הביקורת בקנטרה שעל גדות תעלת סואץ, שהרשה למופתי לעבור לפלסטין, פוטר מתפקידו. הוא היה חבר האחים המוסלמים. Andrews, Cairo to FO, PRO, FO 371/68642, 13127, 8.10.1948

נאלץ לנסוע. הוא הוסע במכונית צבאית לקהיר לשם הגיע בצהרי 7 באוקטובר 1948. בקהיר הושם במעצר בית 'תחת משמר כבד'.³⁶ מעתה נמנעה ממנו כל פעילות פוליטית במצרים וכמובן נמנע ממנו להגיע לרצועת עזה.³⁷

הציר הבריטי בקהיר אישר בדיווחו מ-8 באוקטובר מפי 'דידי מצרי' את דבר הבאתו של המופתי לקהיר בבוקר אותו היום. הוא הוסיף שכאשר נמסרה למופתי בעזה בקשתו של נקראשי הוא אמר: 'האם זה לפי רצון עבדאללה או הבריטים?'. כשדווח הדבר למלך הוא הגיב בכעס באמרו כי 'המופתי נכנס למצרים כפליט מדיני, עזב בלי רשות מלכותית והעמיד את עצמו כראש מדינה שכנה'.³⁸

פאג'הגי' ששהה אז בקהיר אמר לנציג הבריטי (ב-5.10.1948): 'אין ספק שנקראשי וגם המלך פארוק מתנגדים אישית למופתי והתרגזו מאוד שהוא נסע לעזה. הוא [פאג'הגי'] חושב שיש סיכויים טובים שהמופתי יוכרח לחזור למצרים וכי הוא [פאג'הגי'] ינצל את השפעתו בכיוון זה. העובדה שממשלת כל פלסטין הוקמה בעזה גרמה מבוכה למצרים וזה לטובתכם [הבריטים].'³⁹

הקבינט המצרי דן בשאלת הממשלה הפלסטינית ב-10 באוקטובר 1948. בתשובה לשאלת עיתונאים בקשר לממשלה הפלסטינית אמר נקראשי כי שאלת הממשלה הפלסטינית היא עניין גמור'.⁴⁰ ואמנם מצרים הכירה רשמית בממשלת כל פלסטין מאוחר יחסית, ב-12 באוקטובר. נקראשי מסר הודעה זו לחלמי פאשה. ממשלת עיראק הכירה באותו יום בממשלה זו ושלחה את מכתב ההכרה לאישור העוצר. ממשלת סוריה וממשלת לבנון הודיעו אף הן על הכרתן בממשלה זו. גם שאר מדינות ערב הכירו בה, להוציא כמובן את עבר-הירדן.⁴¹ אך להכרתה של מצרים ושל מדינות ערב האחרות לא היתה כל השפעה על מעמדה של ממשלה זו, שממילא לא החזיקה מעמד יותר מכמה שבועות.

יש להדגיש כאן את תמיכתה של סוריה בהקמת ממשלה פלסטינית על אף התנגדותו של

36. חוסיני, הקאאק ען קרית פלסטין, עמ' 84-86. מעניינת גרסת אל-מוסועה אל-פלסטיניה, ג, דמשק 1984, עמ' 344-383, לסיפור העברתו של המופתי לקהיר; וכך נכתב בערך 'עמום פלסטין': 'מים מספר אחרי שהפלסטינים החלו בהכנות וריכוז אל-מג'אהדין, התערבו השלטונות המצריים והעבירו את המופתי בכוח לקהיר ואילצו כמה מחברי המועצה הלאומית לעזוב את עזה לקהיר. ראש הממשלה וחבריה נשארו בעזה, אבל במהרה הכריחו אותם השלטונות המצריים לעבור למצרים. הממשלה הוסיפה להתקיים בקהיר בלי שתוכל למלא את התפקיד המוטל עליה, ובייחוד בתחום המדיני. בו בזמן הטילו השלטונות המצריים מצור על בית ההיאב הערבית העליונה בקהיר. על המופתי הוטל פיקוח חמור ששלל ממנו את חופש העבודה והתנועה'. ראו גם: פלסטין [בטאון המופתי], 30 (אוגוסט 1963), עמ' 6-11; ריאיון עם אכרם זעיתר, אל-קדס [מזרח ירושלים], 10.11.1988.

37. ראו גרסת עארף אל-עארף, אל-נכבה, ג, עמ' 709.

38. Andrews, Cairo, to London, 8.10.1948, PRO, FO 371/68642, 13127

39. Andrews, Cairo, to London, 6.10.1948, PRO, FO 371/68642, 13042

40. משה"ח, ש"ע, 11-12.10.1948.

41. שם, 13-14.10.1948, רדיו דמשק, 13.10.1948.

עבדאללה. ג'מיל מרדום, ראש ממשלת סוריה, אמר לג'מאל חוסיני כי יש להתחיל מיד בהרכבת ממשלת פלסטין בלי להתחשב בהתנגדות המלך עבדאללה. הוא יעץ לג'מאל: 'העמידו את העולם לפני עובדה קיימת. יש לרכז את כל המאמצים לשם הקמתה'.⁴²

עמדת עיראק

הציפייה מעיראק כממלכה האשמית היתה שהיא תתמוך תמיכה מלאה בעמדת המלך עבדאללה, כפי שהיה בתקופת כהונתו של צאלח ג'בר. אבל האווירה הפוליטית הלאומנית בעיראק על רקע המלחמה בפלסטין וכן האווירה הלאומנית הכלל-ערבית שליוותה מלחמה זו הקשו על העוצר ועל ראש הממשלה החדש מואחם אל-פאג'הג'י להמשיך במדיניות המוצהרת של צאלח ג'בר. כשעמד פאג'הג'י לצאת לקהיר בסוף יוני 1948 לשיבת הליגה הערבית שררה התלהבות רבה בפלמנט של עיראק. הפרלמנט דרש ממנו הבטחה ברורה שלא יסכים אלא לכינון מדינה ערבית עצמאית בפלסטין כולה. פאג'הג'י השיב שהוא רואה את בעיית פלסטין כבעיה עיראקית.⁴³ בעיראק הושמעו תגובות חריפות נגד ההסכמה להפוגה בקרבות שהחלה ב-11.6.1948. מפלגות אל-אסתקלאל ואל-אחראר עמדו בראש המסע נגד ההפוגה. הראשונה פרסמה גילוי דעת הקובע כי המנהיגים הערבים שהסכימו להפוגה אינם מייצגים את דעת הקהל הערבית, וסגן ראש המפלגה כתב מאמר המאשים את הממשלות הערביות כי הן השתמשו לרעה בשלטונן כדי לכפות על הערבים הסדר שכמוהו כאסון. מפלגת אל-אחראר טענה בגילוי הדעת שפרסמה שההסכמה להפוגה היא כניעה למדינות האימפריאליסטיות ותבעה לחדש את המלחמה, לפרוש מהאז"ם ולבטל את הזכויות של הממשלות הפרו-ציוניות.⁴⁴

הבריטים גילו עניין מיוחד בעמדתה של עיראק כלפי מעמדו של המופתי וכינון ממשלה פלסטינית מתוך דאגה כמובן לשלטונו של עבדאללה. בהיותה ממלכה האשמית הם ראו בעיראק משענת אזורית חשובה לעבדאללה. ב-25 בספטמבר 1948 פנה קירקברייד שגריר בריטניה בירדן למשרד החוץ שלו בעניין עמדתה של עיראק, וכך כתב: 'המפתח של המצב הם העיראקים. אם הם ישתפו פעולה עם ממשלת כל פלסטין הרי עמדת עבר-הירדן תהיה קשה באופן קיצוני. המלך עבדאללה דיבר עם העוצר בטלפון אתמול וביקש ממנו להבטיח שזה לא יקרה. הוא לא קיבל תשובה ברורה, אך ראש ממשלת עיראק עומד לבוא לעמאן בהקשר הזה. אם אפשר לעשות משהו כדי להשפיע על ממשלת עיראק יהיה הדבר מועיל'.⁴⁵ מודעים לדילמה העיראקית ולעמדתו המדינית של פאג'הג'י (ואפשר שבתגובה על קריאתו של קירקברייד) פנה משרד החוץ הבריטי לנציגו בבגדאד ב-28 בספטמבר כדי שזה ידבר בתקיפות עם העוצר ועם ממשלת עיראק על 'הסכנות שבעידוד המופתי להרחיב את השפעתו

42. משה"ח, תקציר יומי, 22.9.1948.

43. משה"ח, סש"ע, רדיו קהיר, 28-29.6.1948.

44. משה"ח, סש"ע, 20-21.7.1948.

45. Kirkbride, Amman, to London, 25.9.1948, PRO, FO 371/38641, E12502/315/31

בפלסטין, ובמיוחד ידגיש בדבריו לעוצר שכל גידול בהשפעת המופתי הוא בהכרח מסוכן ביותר לבית ההאשמי. על העוצר להבין שאין הוא יכול לשבת ללא מעשה ולהרשות התקפות על עמדת המלך עבדאללה בלי שהדבר יסכן אותו עצמו. עבר־ירדן מורחבת וחוקה היא אינטרס לשמירת היציבות בעיראק, למעמד העוצר ולמשפחת המלוכה.⁴⁶ מאמץ הסברתי נעשה גם בבירות ערב האחרות בנוגע לסכנה הטמונה במופת.

גישתו של פאג'הגי בסוגיה הפלסטינית או ביתר דיוק בשאלת מעמדה של ממשלת כל פלסטין התאפיינה בחוכמה מדינית, בטקטיקה דיפלומטית ובו בזמן גם בגישה מעשית. בעמדותיו המוצהרות ובשיחותיו עם אנשי המופתי הוא הביע תמיכה מלאה בממשלת כל פלסטין (מן הסתם כדי לרצות את הזירה הפנימית העיראקית). הוא תיאם באופן מלא את עמדותיו עם מצרים ועם נקראשי במיוחד, בהכירו בחשיבות עמדתו, ובכך עורר את חמתו של המלך עבדאללה, ואילו בשיחותיו עם הבריטים ועם הירדנים הוא דרש מהם סבלנות והביע ספקות באריכות ימיה של ממשלת כל פלסטין. לנציג המופתי בבגדאד מסר ראש הממשלה ברוח החלטת הוועדה המדינית של הליגה הערבית, שלה היה שותף, לאחר שהוכרו על הקמת ממשלת כל פלסטין, כי 'הקמת ממשלה ערבית בפלסטין היא זכותם של תושבי פלסטין ואיש אינו יכול להתכחש לכך. הם חופשיים להרכיב את הממשלה בכל עת שירצו בכך, בלי לחכות להחלטות או להוראות ממישהו אחר בהיותם אדוני הארץ. עיראק לא תפריע להקמת ממשלה כזאת'. הוא הביע את הסכמתו להקמת משרד לערביי פלסטין בבגדאד.⁴⁷ הוא חזר על עמדתו זו לאחר כינוס המועצה הלאומית והבעת האמון בממשלה באמרו בקהיר לאנשי המופתי כי 'עיראק ואתה כל מדינות ערב יכירו בממשלה החדשה ויספקו לה כסף, נשק ואנשים', וכי יש לפלסטין הזכות להקים צבא משלה, והבטיח להשיג קצינים עיראקים לצבא הזה.⁴⁸

בהיעדר הוראות ברוח העמדה של ראש ממשלת עיראק וברוח העמדה הירדנית, כינס מפקד הכוחות העיראקיים (שחנן או בגדה המערבית) את נכבדי שכם ב־24 בספטמבר 1948 והודיעם שכל מי שייסע לשיבת המועצה הלאומית בעזה לא יורשה לחזור לעירו אלא בהוראת ממשלתו. המפקד טען כי ממשלתו לא הודיעה לו על הקמת ממשלת פלסטין ולכן אין הוא יכול להכיר בה ולתת את ההקלות לפעולותיה.⁴⁹ אך בסופו של דבר, בעקבות פגישתו של ג'מאל אל־ח'וסיני, ששהה אז בגדה המערבית, עם המושל הצבאי העיראקי

46. London to Baghdad, 28.9.1948, PRO, FO 371/68642, E12502/375/31

47. משה"ח, תקציר יומי, 26.9.1948.

48. שם, 10.10.1948.

49. הוא נזף במפקדת כוחות המופתי בביר זית על שהעבירה הזמנה לסלימאן טוקאן (ראש עיריית שכם) לנסוע לעזה בלי ידיעת המפקדה העיראקית. ההזמנה הועברה בסודיות במאמץ שהדבר לא ייוודע למפקדה העיראקית. סלימאן טוקאן היה בין המועמדים לממשלת פלסטין למרות היותו מתומכי המלך עבדאללה. המופתי ניסה לרכוש את סלימאן כמו שעשה עם אחמד חלמי. ראו: משה"ח, תקציר יומי, 21.9.1948, וכן 26.9.1948.

ביטלה המפקדה העיראקית את הוראתה הקודמת לאסור את הנסיעה לעזה והפיצה סמוך ל־27 בספטמבר כרוז רשמי ולפיו רשאי כל אדם לנסוע לכינוס המועצה הלאומית.⁵⁰ פאג'הג'י ניהל שיחות ממושכות עם נקראשי בסוגיית מעמד המופתי וממשלת כל פלסטין וניכר ששניהם היו תמימי דעים ותיאמו עמדות בעת שהותו של פאג'הג'י בקהיר במהלך אוקטובר. בשיחתו עם פאג'הג'י ב־2 באוקטובר ניסה הנציג הבריטי בקהיר לגייס את תמיכתו בעמדה הבריטית נגד המופתי ונגד ממשלת כל פלסטין ולשכנע אותו לפעול אצל נקראשי לאותה מטרה. הנציג הבריטי דיווח: 'דעתי היא שהוא [פאג'הג'י] נושא את המפתח למצב והיזומה בידי. ביקשתי ממנו לדבר בגלוי עם ממשלת מצרים שהכרעתה בנושא חיוני זה תהיה גורם מכריע. אמרתי שזה יהיה טבעי שההשפעה העיראקית תוטל בימים קריטיים אלה לטובת עבר־הירדן. אם כבודו לא יפעל חזק בכיוון זה, הרי יהיה זה מסוכן מאוד שתמיכת המצרים, ובמיוחד תמיכתו של המלך, תהיה מודרכת על־ידי אינטרסים העיונים להאשמים'. לדברי הנציג הבריטי ענה פאג'הג'י:

אין זה אפשרי בשבילי לדחוף לאנטגוניזם נגד המופתי בתנאים הנוכחיים. פירושו של צעד כזה הוא הליכה מהירה מדי. המלך עבדאללה אשר חוכמתו הפוליטית היתה תמיד לקויה עלול להרוס את ה־case שלו אם ינסה לכפות את הקצב. הוא חושב שיהיה טוב יותר אם ממשלת הוד מלכותו תייעץ ללכת לאט. והרי המלך עבדאללה הוא בסך הכול בעמדה חזקה מאוד. פרט לזה הרי קיים גורם חדש והוא שבריטניה נוטה לספח לעבר־הירדן את החלק הערבי של פלסטין. אין ספק שבסופו של דבר שטחים אלה יסופחו למעשה לעבר־הירדן. והוא מתכוון לבקר בעמאן ולשכנע את המלך בחוכמת הדרך הזאת. הוא סיים בהבעת בטחונו שרק אם לא נלחץ קשה העניינים יסתדרו מעצמם לפי הקווים הרצויים לנו.⁵¹

פאג'הג'י טען אפוא שהעניין מצריך זמן וניהול זהיר. הנציג הבריטי בקהיר דיווח ב־6 באוקטובר על עוד שיחה עם פאג'הג'י:

פאג'הג'י שוב התחנן שנהג בסבלנות ולא נלחץ יותר מדי קשה. הוא חזר ואמר 'סבלנות, סבלנות'. לדעתו 'הערבים מאוכזבים. התערבותם בפלסטין היתה כישלון. ואילו בעבור הפלסטינים היתה אסון. זה כבר ידוע. יש לתת לפלסטינים מה שנקרא ממשלה משלהם לעת עתה. היא לא תחזיק מעמד הרבה זמן. [...] הערבים באופן בלתי־נמנע יגיעו לתהליך של קבלת קיומה של מדינה יהודית. אין צורך לחשוש ממה שקרוי ממשלת פלסטין. היא איננה משמעותית ותישאר בלתי־משמעותית. [...] במוקדם או במאוחר השטח יסופח בידי עבר־הירדן או מצרים'. שאלתי אותו אם פירוש הדבר שממשלות

50. משה"ח, תקציר יומי, 28.9.1948.

51. Andrews, Cairo, to London, 2.10.1948, PRO, FO 371/68642, E12792

ערב החליטו להכיר בממשלה. הוא לא השיב לי תשובה מוחלטת אך אמר 'חיצוניות לפעמים מטעה', ושוב חזר שעלינו להיות סבלנים.⁵²

במקביל התקיימה בעמאן פגישה בין עבדאללה ואבו אל-הדא לבין העוצר העיראקי ופאג'הג'י. לפי ידיעות משידורי קהיר, העוצר 'ניסה להרגיע את המלך עבדאללה בעניין ממשלת עזה'. אחר-כך נסעו העוצר ופאג'הג'י לבגדאד. רדיו בגדאד מסר שנודע לו כי ממשלת עיראק החליטה להכיר בממשלת פלסטין בהסכם עם ממשלת מצרים. רדיו בגדאד מצטט הצהרה של פאג'הג'י 'לאח'באר אל-יום המצרי כי שתי הממשלות החליטו להכיר בממשלת עזה ונעשים הצעדים לבצע החלטה זו. פאג'הג'י הביע את צעריו על ההתרוצצות של המנהיגים הפלסטינים בינם לבין עצמם ואת תקוותו כי הם יתאחדו בסופו של דבר.⁵³

בדרכו מקהיר לבגדאד ביקר פאג'הג'י בעמאן ערב הכרזת עיראק (12.10.1948) על הכרתה בממשלת כל פלסטין. בפגישתו עם המלך עבדאללה ב-11 באוקטובר 'עשה ראש הממשלה ככל יכולתו, בהסכמתו הבלתי-מפורשת של העוצר, לשכנע את עבדאללה להסכים להכיר באופן זמני (יהיה פירוש הדבר אשר יהיה) בממשלת כל פלסטין בהשתמשו בטיעון שהממשלה תיכשל וכי ערביי פלסטין יצטרפו בסופו של דבר לעבר-הירדן'. ברור שהוא לא הצליח, שכן המלך וראש הממשלה הדגישו בתגובתם כי 'הכרה פירושה ביצוע חלוקת פלסטין לפני שיודעים מה האו"ם עומד להחליט'.⁵⁴ מכל מקום, ההכרה של מצרים ושל עיראק לא שיפרה את סיכוייה של ממשלת כל פלסטין להתקיים. היא רק חיזקה את לבו של המלך עבדאללה להמשיך ולסכל את קיומה ולהפוך אותה לחסרת משמעות. ואולם בפועל הוא והבריטים הגזימו בחשיבותה וביכולתה להתקיים.

פאג'הג'י ראה אפוא בהכרה בממשלת כל פלסטין צעד טקטי שנועד לצרכים המידיים של הבעת עמדה פן-ערבית של מחויבות לפלסטינים ולבעיה הפלסטינית, עמדה שהיתה נחלתם של החוגים הלאומניים בעיראק. בתיאום עם מצרים ניתנה ב-12 באוקטובר הכרתן של עיראק ומצרים ושל עוד מדינות ערביות. אין לראות בהשהיית ההכרה היסוס של פאג'הג'י אלא צעד של 'סבלנות' וציפייה להתפתחויות בזירה הפלסטינית-ישראלית ובכלל זה בזירה הצבאית. פאג'הג'י הוכיח כאמור את הירדנים ואת הבריטים כאחד על נקיטת צעדים מהירים ודחיקת הקץ והטיף 'לסבלנות ולצעדים איטיים' בכל הקשור לעמדה כלפי המופתי וממשלת כל פלסטין. ואמנם בסופו של דבר הוא צדק בעמדתו זו - כאמור הוא היה משוכנע כי בסופו של דבר יסופחו השטחים לירדן. מכאן נובעת גם עמדתו הטקטית המוצהרת לטובת המופתי וממשלת כל פלסטין.

לסיכום, עיראק המשיכה לשחק תפקיד חשוב בכל הקשור לעיצוב מנהיגות פלסטינית או מוסדות ייצוג פלסטיניים. בשונה מצאלח ג'בר קודמו, נקט מואחם אל-פאג'הג'י עמדות פן-

⁵² Andrews, Cairo, to London, 6.10.1948, PRO, FO 371/68642, 13042

⁵³ משה"ח, ש"ע, 11-12.10.1948.

⁵⁴ Amman to London, 12.10.1948, PRO, FO 371/68642, 13253, E114

ערביות בזירה הערבית וביחסים הבין-ערביים שפירושו היה התקרבות למצרים ולסוריה, ובייחוד תמיכה במאבק הפלסטיני. על רקע זה יש להבין את עמדתו בכל הקשור לממשלת כל פלסטין או לעבר-הירדן. בצמרת העיראקית התגלעו חילוקי דעות בנוגע לממשלת כל פלסטין. בעיקר בלטו הבדלי גישות בין פאג'הג'י לבין העוצר שנקט עמדה הססנית כלפי הממשלה, הגם שגישתו כלפי המופתי היתה שמירת האינטרסים של המשפחה ההאשמית. פאג'הג'י דגל בעמדה אוהדת כלפי דרישות הפלסטינים לממשל עצמי בפלסטין, אף שהיה פסימי מאוד בנוגע לאפשרות להגשים את היעד הזה. הבדלי גישות אלה גרמו לבלבול בדבר העמדה הרשמית של עיראק בסוגיה זו. עוצר עיראק מסר באמצע אוקטובר למלך עבדאללה כי בממשלת עיראק יש חילוקי דעות בנוגע לתמיכה בממשלת עזה, וכי ראש הממשלה מזאחם אל-פאג'הג'י תומך במופתי ואילו רוב השרים מתנגדים לכך. המשבר הממשלתי מעמיד בסכנה את קיום הממשלה. לנוכח ידיעה זו באה הכרזתו של המלך עבדאללה 'שאם תמשיך ממשלת עיראק לתמוך בממשלת עזה יוציא עבדאללה את צבאותיו אל גבולות עבר-הירדן'.⁵⁵

עמדת עבר-הירדן – המלך עבדאללה

הבריטים וגם המלך עבדאללה היו כמעט היסטריים בשאלת ממשלת כל פלסטין וראו בהקמתה ובהכרת מדינות ערב בה סכנה ממשית לבית האשם. הם פעלו באובססיה ובלא כל פרופורציה לחשיבות הקמתה וליכולתה של ממשלה זו להתקיים, כפי שהוכח אחר-כך. אמנם זו הערכה לאחר מעשה, אבל גם לנוכח התנאים הבין-ערביים דאז ובייחוד לנוכח המצב הצבאי והמדיני של החלקים הערביים של פלסטין, ברור שהעצבנות של שני הגורמים היתה מוגזמת. נראה שהדבר נבע מהטראומות שסבלו בריטניה ועבר-הירדן בעבר מפעילותו של המופתי נגדם לרבות קשריו בעיראק בשנת 1941 (ההפיכה של רשיד עאלי אל-כילאני, קשריו עם הנאצים בתקופת המלחמה). שני הצדדים ניהלו מאבק חריף ובלתי-נלאה במופתי ולמגיעת הקמתה של ממשלת כל פלסטין. הם ראו בכל הישג שלו פגיעה באינטרסים החיוניים שלהם ובקיומם של המשטרים ההאשמיים בעיראק ובירדן. המאיץ הגדול למאבק של עבר-הירדן ובריטניה (ואפילו של עיראק ומצרים) במופתי ובממשלת כל פלסטין היה השגריר הבריטי בעמאן קירקברייד.⁵⁶

55. משה"ח, תקציר יומי, 17.10.1948. פאג'הג'י שלח מברק לאחמד חלמי והודיעו על הכרת עיראק בממשלת כל פלסטין אשר בעזה. בשיחה עם סופר אל-זמאן אמר פאג'הג'י: 'על ההכרה בממשלת עזה סמכו את ידן כל המדינות הערביות כאחד הצעדים שנקבעו להצלת פלסטין', משה"ח, ס"ע, רדיו המזרח הקרוב, וכן רדיו דמשק, 18-19.10.1948.

56. באוטוביוגרפיה שלו ייחד קירקברייד פרק מיוחד לממשלת כל פלסטין, ראו: Alec Kirkbride, *From the Wings: Amman Memoirs, 1947-1951*, London 1976, Chap. 5: 'The Government of All-Palestine'

הטענות שהעלתה עבר-הירדן כנגד ממשלת כל פלסטין היו:

- א. הממשלה הוקמה בניגוד להחלטת הוועדה המדינית של הליגה.
- ב. היא פוגעת במאמץ המלחמתי נגד ישראל ומערערת את סמכויותיהם של הצבאות הערביים הלוחמים בישראל. ממשלת עזה מתיימרת למשול באזורים המוחזקים בפועל בידי צבאות מצרים, עבר-הירדן, עיראק, סוריה וצבא ההצלה של קאוקג'י המסופח לפיקוד הלבנון, וכמו כן טוענת ממשלה זו לשלטון בישראל ובשטחים המוחזקים בידי צבא ישראל.
- ג. הקמתה מחזירה את המצב לזה שקדם ל-15 במאי 1948.
- ד. היא מהווה ראשית השלמה עם החלוקה משום שהעולם לא יכיר בממשלת עזה בלי להכיר גם בישראל.
- ה. היא איננה מייצגת את ערביי פלסטין ומנוגדת לרצונם; מקימה אינם אלא תאבי שלטון ורודפי שררה.

יתר-על-כן, עבדאללה ודובריו קבעו:

- א. הממשלה הפלסטינית תוכל לקום רק לאחר שהאויב ינוצח.
 - ב. היא תצטרך להיות נבחרת בידי העם הפלסטיני.
 - ג. בירתה תצטרך להיות ירושלים ובשום אופן לא עזה.⁵⁷
- למחרת ההצהרה על הקמתה של ממשלת כל פלסטין הודיע עבדאללה כי לא ירשה הקמת ממשלה כזאת בתחום אזורי הביטחון של ממשלת עבר-הירדן. אזורי הביטחון משתרעים 'בין גבולות סוריה והלבנון לגבול מצרים'. ועוד אמר, 'שהקמת ממשלה כזאת היא צעד שרירותי שנעשה ללא הסכמת העם הפלסטיני, ואין הוא מוכן להסכים לדבר כזה'.⁵⁸ הוא גם שיגר מכתב חריף לנקראשי ולשאר חברות הליגה הערבית ובו גינה את עמדת הליגה: 'אנו חרדים לשלמות ארצנו ומעמדה כתוצאה של הקמת מדינה חלשה בפלסטין [...] אשר בה יכיר האו"ם ואז תהיה החלוקה עובדה קיימת, מצב שנלחמנו בו. כדי למנוע את צעדיהם של אלה, וכוונתי למופתי ומקורביו, אשר יגרמו להחלשת ליכוד הליגה הערבית, אנו נילחם בהם כפי שנלחמנו ביהודים עצמם'.⁵⁹

במברקים ששיגר המלך עבדאללה לעזאם ולאחמד חלמי נאמר כי 'ממשלה פלסטינית בפלסטין קמה על בסיס החלטה של הליגה הערבית. ממשלת עבר-הירדן דוחה זאת. לדעתנו פירושה החזרת המצב למה שהיה לפני 15 במאי. למען שמירת האחווה ושמירת שלמות הליגה הערבית אנו מכריזים כי לא נסבול כל שינויים באזורים הבטחוניים של ממשלת עבר-הירדן מגבולות מצרים עד גבולות סוריה ולבנון. יתר-על-כן, היא [הקמת הממשלה]

57. סיכום טענות עבר-הירדן ראו: משרד החוץ, מחלקת המזרח התיכון, ידיעות מארצות ערב, חוזר 16, 14.10.1948.

58. שם; וכן, יוסף נבו, עבדאללה וערביי ארץ-ישראל, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 100.

59. עארף אל-עארף, אל-נכבה, ג, עמ' 708.

פעולה שנכפתה על הפלסטינים בלי בחירתם. אם תקום והוא"ם יכיר בה כפי שהכיר בתביעות היהודים, פירושו שהליגה פועלת לחלוקה אשר נגדה היא נלחמת.⁶⁰

עבדאללה טען שאין הוא מתנגד עקרונית להקמת ממשלה ערבית בפלסטין אלא אינו מסכים עם העיתוי ועם ההרכב. לדעתו הקמת ממשלה נוסח עזה סוגרת לפני תושבי פלסטין את הדרך להחליט על צורת הממשל שהם רוצים. ההחלטה על דמות השלטון צריכה לבוא רק אחרי הניצחון השלם. הכרזה על ממשלת כל פלסטין בשעה שכל פלסטין אינה משוחררת מעוררת גיחוך. עבדאללה קבע כי הממשלה בעזה היא פיקטיבית היות שהליגה הערבית החליטה על הקמתה כדי להשתחרר מהתחייבויותיה בנוגע לפלסטין וכי משמעות הצעד היא קבלת תוכנית החלוקה והגשמתה.⁶¹ התגובות החיוביות שנשמעו בשטחים הפלסטיניים שתחת שלטונו על הקמת הממשלה ועל כינוס בעזה חיוקו אצלו את הצורך לנקוט צעדים שיוכיחו את קביעות שלטונו בשטחים אלה ואת אי-המשמעות של הקמת הממשלה.

עבדאללה ראה חשיבות מיוחדת בעמדתן של מרבית מדינות ערב ובייחוד בעמדתן של מצרים, סוריה, סעודיה וגם לבנון שהתנגדו לרצונו לספח לממלכתו את הגדה המערבית על רקע התנגדותן לתוכנית ההתפשטות שלו ולתוכניתו להקמת 'סוריה הגדולה'. במסע ההסברה שלו נגד ממשלת כל פלסטין ובצעדים שנקט לחיזוק שליטתו בגדה המערבית ניסה עבדאללה להוכיח כי אין לשום גורם פלסטיני מחוץ לשטחים הפלסטיניים שתחת שלטונו הזכות להתיימר להיות מייצג הפלסטינים, וכי ערביי פלסטין סרים למרותו ומקבלים את שלטונו והוא מייצגם הנאמן. לפיכך מטרתו היתה לעשות הכול כדי להוכיח שממשלת עזה אין לה זכות קיום והמועצה בת כמה עשרות החברים אינה מייצגת את רוב הפלסטינים. אדרבה, הוא הוא המייצג את הרוב הפלסטיני המצוי בשטחי שלטונו. לחיזוק מאחזו בשטחים הפלסטיניים שבשליטתו וכדי לבסס את טיעונו בדבר התמיכה שהוא זוכה לה מהאוכלוסייה הפלסטינית הוא פעל בשלושה תחומים: ההסברתי, הדיפלומטי והמעשי.

בשל צעדי מדינות ערב נגדו בוירה הפלסטינית והבין-ערבית היה המלך עבדאללה 'במצב רוח רע', כפי שהעיד קירקברייד השגריר הבריטי בעמאן בדיווחו על שיחתו עם המלך ב-2 באוקטובר 1948. בנוגע לקשיים בעניין עתיד השטחים הערביים של פלסטין אמר המלך, לפי דיווח השגריר: 'ההתנגדות המאורגנת לצירופם לעבר-הירדן היא נגד בריטניה באותה מידה שהיא נגד עבר-הירדן. התמרונים של התומכים הערבים בהקשר הזה יכולים להוביל למלחמה בין הערבים עצמם. הוא ביקש ערובות שהחווה העבר-ירדני יופעל אם מדינות

60. משה"ח, ס"ז, 17-18.9.1948, רדיו רמאללה, 18.9.1948. ראו גם: אל-אהראב, 26.9.1948. יש להדגיש כי בפועל ממשלת כל פלסטין לא היוותה איום ממשי על עצם קיומה של עבר-הירדן או אפילו על תהליך סיפוח הגדה המערבית לעבר-הירדן. מתקבל על הדעת שהמלך חשש יותר שמא הקמתה תפגע בויקתם או בנאמנותם של הפלסטינים תושבי הגדה לממלכה, כלומר בתהליך שנקרא אחר-כך 'ירדניזציה'.

61. ראו מכתב עבדאללה לאמיר פייצל אל-סעוד וריאד אל-צ'לח מ-30.9.1948, עבדאללה, אל-תַּמְכֵּלָה מן מִדְרַת צֶאֱהָב אֶל-גְּלֵאָה אֶל-הָאִשְׁמִיָּה אֶל-מֶלֶךְ עַבְדָּאֵלְלָה בֶן חוּסַיִן, עמאן 1951, עמ' 17-

ערביות אחרות יתקיפו ארץ זו [נראה לי שהערכה פסימית למדי זו היתה לא מציאותית והצביעה על מצב רוחו ועל אכזבתו יותר משהיתה הערכה מציאותית, מ"ש]. [...] המלך דחה את ההצעה בדבר חלוקת השטחים [הערביים] עם מצרים משתי סיבות: האחת, מצרים תנצל מיד הצעה זו נגדו ותעלה את ההאשמות הרגילות שעבר־הירדן מסכימה לחלוקה, בוגדת בעניין הערבי וזונחת את זכויות ערביי פלסטין להחליט על עתידם. הסיבה השנייה היא שמצרים אימצה את הממשלה הערבית הפלסטינית כדי שתוכל לשלוט בפלסטין בעקיפין בשעה שבגלוי היא מכריזה כי אין למצרים שאיפות טריטוריאליות והיא פועלת אך ורק למען האינטרסים של ערביי פלסטין. אשר להפעלת התחייבויותיה של בריטניה לפי החוזה, השגריר הביע את הדעה כי 'התקפה של מדינה ערבית על עבר־הירדן אינה סבירה'. לנוכח 'מצב הרוח הלוחמני' של המלך מצא השגריר לנכון להוסיף כי הוא בטוח 'שממשלת בריטניה תדחה כל אפשרות של מעשה איבה בין מדינות ערב'. לעומת המלך אמר ראש ממשלת ירדן לשגריר 'שהוא מעריך את הקשיים שיכולים להתעורר סביב חלוקת [או עתיד] השטחים הערביים של פלסטין. הוא מסכים עם המלך בדבר חוסר התועלת לנסות ולהגיע להסכם עם מצרים בנושא. אין הוא לוקח ברצינות את דברי המלך על לחימה'. אשר לעמדת עיראק, ראש הממשלה אמר כי 'מדיניותה של עיראק בעניין ההכרה בממשלה הערבית הפלסטינית עדיין לא מוגדרת' וכי הוא כבר שלח איגרת לראש ממשלת עיראק ובה דרש ממנו ליידיע אותו מהר ככל האפשר בעניין כל החלטה שתתקבל. באיגרת גם צוין שמדיניות עבר־הירדן נשארה ללא שינוי ושהממשלה המוצעת מוזיקה הן לעבר־הירדן והן לפלסטין. האיגרת מסתיימת באמירה שאם מדינות ערב האחרות לא תתחשבנה באינטרסים של עבר־הירדן בשאלה זו ייתכן שעבר־הירדן תחליט להסיג את הלגיון הערבי מפלסטין'.⁶² אפשרות זו העלה עבדאללה גם בשיחתו עם ג'מאל אל־חוסני לאחר ההכרזה על הקמת ממשלת כל פלסטין לאמור: 'הוא חושש שהקמת ממשלה תגרום להוצאת הערבים מפלסטין. הלגיון הערבי לבדו חלש מכדי לעמוד בפני היהודים'.⁶³ איום מעניין זה של עבר־הירדן פורסם גם בגלוי. משמעותו היתה הפקרת פלסטין לידיה של ישראל, שתנצל את ההזדמנות לכבוש את השטחים שיפנה הלגיון. מעניין שגם קירקברייד השקול והמבין בענייני ירדן והעולם הערבי נדבק מהמשבר הזמני שעבר על המלך ועל ראש ממשלתו; יומיים לאחר שיחתו עם המלך ועם ראש ממשלתו כתב (ב־4.10.1948) הערכת מצב בעקבות דיווחו הנ"ל:

לדעתי סביר שממשלת עבר־הירדן תיאלץ בקרוב לשקול מחדש את מדיניותה כלפי חברותה בליגה הערבית וכלפי שיתוף הפעולה עם [הצבאות של] מדינות ערב האחרות בפלסטין. זה יקרה ודאי אם תחליט עיראק להכיר בממשלה ערבית בפלסטין. לדעתי אין לקחת את דברי המלך על לחימה ברצינות רבה מדי. אני סבור שראש הממשלה שוקל לאמץ אחת משתי החלופות: עזיבת הליגה הערבית והסגת הלגיון מפלסטין או רק

⁶² Kirkbride, Amman, to London, 2.10.1948, PRO, FO 371/68642, 12899 .

⁶³ משה"ח, תקציר יומי, 26.9.1948 .

הסגת הלגיון והישארות בליגה. הוא מרגיש שזה חסר תועלת לעבר־הירדן לנסות להתנגד לקיומה של ממשלה ערבית פלסטינית שהמדינות הערביות האחרות מכירות בה. הוא חושש שהוצאת הלגיון הערבי מפלסטין אחרי שממשלה כזאת תתחיל לכהן פירושה להסתכן בתקריות העלולות להוביל להתנגשויות בין כוח זה לבין המתנדבים הנשלטים בידי הממשלה החדשה. נראה שהוא גם חושש ממתקפה יהודית גדולה אחרי החלטה מוסכמת של האו"ם, שהצבאות הערביים לא יהיו מסוגלים להדוף. למעשה נטייתו היא לומר, כי מאחר שכל מדינות ערב מתנגדות לעבר־הירדן והאו"ם אינו מסוגל לכפות החלטה לטובת עבר־הירדן, הרי הטוב ביותר הוא להפסיק את ההרפתקה הפלסטינית ולהחזיר את הלגיון הערבי לפני שיסתבך באסון צבאי. הוא גם מודאג מהעובדה שהכוחות היחידים שנשארו בעבר־הירדן הם [יהודות] הצבא העיראקי, שלהרגשתו לא יהיה אפשר לשלוט עליהם אם העניינים יתפתחו לרעה.⁶⁴

אין זה מקרה אפוא שב־8 באוקטובר הציג משרד החוץ הבריטי לשגריר בעמאן את השאלה מה יקרה אחרי מותו של המלך.⁶⁵ ואילו קירקברייד דיווח ב־12 באוקטובר כי המלך הצהיר 'שאם מדינות ערב האחרות יעמדו על הכרה בממשלת עזה, ממשלת עבר־הירדן עשויה להרגיש נאלצת להוציא את הלגיון הערבי מפלסטין. אזהרה זו מסר המלך עצמו, אך ראש הממשלה לא חזר עליה.'⁶⁶

הערכתו של קירקברייד לא עמדה במבחן המציאות ולעומתה התאמתה הערכתו של פאג'הגי בדבר גורלה של ממשלת פלסטין. יש להניח שמהלכיה של ישראל (מבצע יואב, ב־15.10.1948), אי־הכרה של האו"ם בממשלה וכשלונותיו הצבאיים של המופתי – כל אלה הרגיעו את המלך ואת ראש ממשלתו והפחיתו את רמת החרדות מפני ממשלת כל פלסטין.⁶⁷ במהלחמתו בממשלת פלסטין לא הסתפק עבדאללה בדיבורים אלא עשה מאמצים לקומם נגדה את ערביי פלסטין שבתחום שלטונו. אורגנו מטעמו מחאות ב'סיונות'. מתנגדי המופתי גם מחוץ לאזור השפעתו של עבדאללה קיבלו עידוד נוסף.⁶⁸ שלטונות עבר־הירדן ניסו למנוע או לעכב את יציאתם לעזה של חברי המועצה הלאומית, שהוזמנו על־ידי אחמד חלמי

64. Kirkbride, Amman, to London, 4.10.1948, PRO, FO 371/68862, E12925

65. Burrowe, London, to Kirkbride, Amman, 8.10.1948, PRO, FO 371/68364, E13042437

66. Kirkbride, Amman, to, London, 12.10.1948, PRO, FO 371/68642, 13253

67. בעתיד ישנה קירקברייד את גרסתו הנ"ל, שהוא וגם המלך היו במצב של פאניקה בסוגיה זו, לטענה שהמלך והשרים שלו ראו בהקמת ממשלת פלסטין בדיחה. בספרו *From The Wings*, עמ' 58-59 הוא כותב: King Abdulla and his Ministers treated the move as a joke. Some of the Arab states went through the motion of formal recognition, but His Majesty's Government and other powers followed the lead set by the United Nations Organisation and ignored the so-called Government of All-Palestine

68. סקירתו של אשר גורן, משרד החוץ, מחלקת המזרח התיכון, ידיעות מארצות המזרח התיכון, בין מדינות ערב, 14.10.1948.

להשתתף בכינוסה. אחדים שלחו הודעה על תמיכתם בהחלטות המועצה אך ציינו שאין ביכולתם להגיע. משוריין של הלגיון הוצב בפרשת הדרכים בית לחם-יריחו כדי לבדוק את זהותם של הנוסעים לעמאן וממנה לעזה.⁶⁹ מסעו של ג'מאל אל-חוסני בערי הגדה המערבית (רמאללה, ביר זית, ענבתא, טול כרם, קלקיליה) ב-28 בספטמבר 1948, שם זכה בתמיכה בממשלת כל פלסטין, נקטע במתכוון בשל הזמנתו לפגישה עם המלך באותו הערב.⁷⁰ יתרה על-כן, ג'מאל אל-חוסני עוכב ביריחו ביום ה-2 באוקטובר כולו וגם נציגי יריחו לא הורשו לנסוע לעזה.⁷¹

באותו היום שאושרה הקמת ממשלת כל פלסטין ובזמן כינוס המועצה הלאומית הפלסטינית (1.10.1948) נערך בעמאן 'הקונגרס הפלסטיני הראשון'. גם אם היוזמה היתה של 'המשרד הפלסטיני' בעמאן הרי ברור שיד המלך היתה במעשה לפחות בידיעה או בעידוד.⁷² רדיו עמאן סיקר בהרחבה את הכנס, שנמשך שעתיים, ודיבר על 'למעלה מ-10,000 משתתפים נציגי ערביי פלסטין ופליטים'.⁷³ במקורות אחרים דובר על כמה אלפים או על 5,000,⁷⁴ אך אפשר שנכחו הרבה פחות – כמה מאות או אלף, כדברי שביב.⁷⁵ רדיו רמאללה מסר ש'כדי לאפשר להמונים לעקוב אחר הדיונים בוועידה הותקנו רמקולים רבים ברחובות הראשיים של עמאן'. סלימאן אל-תאג'י אל-פארוקי נבחר ליושב-ראש ותקף בנואמו בעקיפין את ממשלת כל פלסטין. למזכיר נבחר עג'אג' נַוִּיהֶד' והוא היה הרוח החיה של הכנס. נציג המלך, צַבְחִי זַיִד אל-פִּילאני, בירך את משתתפי הכנס בשם המלך וקרא לאחדות. נתקבל נוסח החלטה שהגיש המזכיר נַוִּיהֶד' ובו 14 סעיפים, שעיקריהם:

- * תפקיד צבאות ערב לא הסתיים; הוא יסתיים רק עם הניצחון הסופי.
- * ערביי פלסטין פונים לאו"ם בבקשה שייעשה צדק.
- * ערביי פלסטין פונים למדינות ערב להגיש להם את כל העזרה שביכולתן. בעיית פלסטין לא תמצא את פתרונה באמצעים מדיניים אלא באמצעות הנשק.
- * הקמת ממשלת כל פלסטין היא בניגוד לרצון התושבים ומנוגדת לאינטרסים שלהם. צעד זה יביא להכרת האו"ם בחלוקה.

69. משה"ח, תקציר יומי, 1.10.1948.

70. שם, 28.9.1948.

71. שם, 6.10.1948.

72. המשרד הפלסטיני הוקם ביוני 1948 בידי יוסף הייכל ואדמונד רוק, והם גם עמדו בראשו. הוא נועד לטפל בין השאר בענייני גיוס והסברה בקרב הפלסטינים שאינם בארץ. נבו, עבדאללה וערביי ארץ-ישראל, עמ' 77. ב-21.8.1948 פרסם המשרד בעמאן בהנהלת ד"ר הייכל דוח על פעולותיו, שכללו בין השאר הונת פליטים, ניהול הסברה על מצבם וטיפול בפליטי יפו במיוחד. משה"ח, ש"ע, רדיו רמאללה, 21.8.48; נבו, עבדאללה וערביי ארץ-ישראל, עמ' 95.

73. משה"ח, ש"ע, רדיו רמאללה, 1.10.1948, שעה 23:00.

74. אל-אהראם, 3.10.1948, דיבר על כמה אלפים; ניו-יורק טיימס, 2.10.1948, דיבר על 5000.

75. שביב, חכומת עמום פלסטין מקדמאת ונתאג', עמ' 47, מתבסס על עארף אל-עארף, אל-נכבה, ד,

עמ' 877.

* אין להקים ממשלה ערבית בפלסטין אלא לאחר שחרור הארץ. את הממשלה צריך לבחור העם עצמו.⁷⁶

סֵעַד אל־דין אל־עלמי (מופתי ירושלים) שהיה בין חברי הוועדה המכינה טוען כי 'רעיון הכנס היה יוזמה של ממשלת ירדן. הוקמה ועדה מכינה להוציא את הרעיון אל הפועל והשתתפו בה סלימאן פארוקי, סֵעַד אל־דין אל־עלמי ועג'אג' נַוִּיהַד', ששימש מזכיר הכנס והוא שניסח את החלטות הכנס והקריאן באוזני באי הכנס ואלה אישרו אותן'.⁷⁷ נדמה שלאחר תקופת הדאגה שעבר המלך בסוף ספטמבר נוכח הפעילות הערבית הפלסטינית ולאחר שהתברר שהשד של ממשלת כל פלסטין אינו נורא ולאחר שהאום לא הכיר בממשלת כל פלסטין כמייצגת הפלסטינים ומעמדה בזירה הערבית הלך ודעך ואילו מעמדו ב'שטחים הכבושים' של פלסטין הלך והתחזק באמצעות קביעת עובדות בשטח, הפנה המלך את כל מרצו, בסיוע בריטי כמובן, לזירה הערבית כדי להבטיח הכרה בסיפוח השטחים לעבר־הירדן. מטרתו מעתה היתה להוכיח שתושבי השטחים מעוניינים בסיפוח השטחים לממלכתו, בהמלכתו ל'מלך פלסטין' ובהפקדת גורל הפלסטינים בידו. סייע בידו בעניין זה מבצע יואב שערך צה"ל בנגב, שניתק את עזה משאר חלקי ארץ־ישראל, בודד את הצבא המצרי, ובשל כך נאלצה ממשלת כל פלסטין אשר בעזה לעבור לקהיר, מעבר שסימל יותר מכול את מעמדה המתדרדר של ממשלה זו.

באוקטובר-נובמבר 1948 המשיך המלך עבדאללה במסע לגיוס תמיכתם של תושבי החלק הערבי של פלסטין שהיה נתון לשלטונו לתמיכה בסיפוחם לעבר־הירדן, ובכלל זה ארגון משלחות תמיכה מכל רחבי החלק הזה. במהלך חודש נובמבר ביקר המלך ביקורים אחדים ב"פלסטין". במהלך ביקורו ב־15 בנובמבר בירושלים הכתירו הבישוף הקופטי למלך ירושלים. אמצעי התקשורת הירדניים גויסו להכנת דעת הקהל לסיפוח חלקי פלסטין לעבר־הירדן. במיוחד הופעלו המושלים הצבאיים, קציני הלגיון וסוכניו לארגן כינוס פלסטיני נוסף. משלחות פלסטינים שבאו לעמאן קראו הפעם בגלוי לסיפוח אזורי מגוריהם לעבר־הירדן והכריזו על עבדאללה כמלכם, מלך פלסטין ועבר־הירדן.⁷⁸

כדוגמה להסברה של המשטר יצוין בואה לעמאן (25.10.1948) של משלחת גדולה ובה יותר מ־100 איש מטעם ערביי נפת חברון והפליטים שהיגרו לנפה זו. בראש המשלחת עמד מְחַמַד עלי אל־ג'ַעְבְּרי ראש עיריית חברון. בפגישת המשלחת עם המלך עבדאללה הביע ג'ַעְבְּרי בשם כל תושבי נפת חברון נאמנות למלך ומסר לו ייפוי כוח מלא לפעול למענם לפי הבנתו אם לשלום ואם למלחמה.⁷⁹ כך גם הביעו אמון משלחות שבאו לעמאן מכל רחבי השטחים הכבושים. סיקור נרחב ניתן כמובן בכלי התקשורת הירדניים. רדיו רמאללה מסר

76. משה"ח, סש"ע, רדיו רמאללה, 1.10.1948.

77. עבד אל־האדי, אל־מסאלה אל־פלסטינייה, עמ' 179, בשיחה עם אל־עלמי בפברואר 1975.

78. נבו, עבדאללה וערביי ארץ־ישראל, עמ' 111-112.

79. משה"ח, סש"ע, רדיו רמאללה, 25.10.1948.

ב' 21 בנובמבר 1948 כי 'פליטי לוד ורמלה באזור ירושלים, שמספרם מגיע ל-2000, החליטו למסור ייפוי כוח למלך עבדאללה שיפתור את בעיית פלסטין. בא כוחם עבד אל-כרים אל-עלמי ילווה את המשלחת הירושלמית שתסע לעמאן כדי לבחור בעבדאללה למלך על פלסטין.⁸⁰

בנאומו במושב הפתיחה של הפרלמנט הירדני ב' 1 בנובמבר 1948 אמר המלך עבדאללה כי התנגדותו לממשלת עזה היא מוחלטת ולא זמנית, וכי ממשלה זו אינה מייצגת את ערביי פלסטין. 'לאחר כיבוש הארץ מידי היהודים ולאחר שהשלום והשלווה ישוּבו על כנם והתושבים יוכלו לבחור באופן חופשי, אזי תקום ממשלה שתייצג כראוי את העם הערבי בפלסטין.⁸¹ קודם לכן (18.10.1948) הצהיר תּוֹפִיק אבו אל-הֶדָא, ראש ממשלת ירדן בתום פגישתו בכירות עם ממלא מקום שר החוץ של לבנון: 'אין זה מכוונתה של ממשלת עבר-הירדן להכיר בממשלת עזה מפני שהגורמים שערכו הכרה זו עודם קיימים והחשוב בהם הוא שהארץ טרם טוהרה מהציונות. הלגיון הערבי נשאר בארץ ולא פינה אף מקום אחד ממקומות כיבושו. הוא ימשיך לנהל את המלחמה בציונות ביד אחת עם שאר הצבאות הערביים.⁸² שיא הפעילות הפנימית של השלטון היה כינוס פלסטיני נוסף בעיר יריחו כהמשך לכנס עמאן אך בהיקף גדול יותר וייצוגי יותר עם החלטות ברורות לטובת אחדות שתי הגדות. הפעילות הציבורית שקדמה לכינוס אורגנה בידי השלטונות לרבות המושלים הצבאיים וקציניהם. מטרת הכינוס ביריחו היו ברורות: להכריז על אחדות פלסטין הערבית עם עבר-הירדן בשלטון המלך עבדאללה, להוציא את פתרון הבעיה הפלסטינית מידי הליגה הערבית ולהסמך את המלך עבדאללה להשיג פתרון לבעיה הפלסטינית כמיופה כוח של ערביי פלסטין.⁸³ הוועדה שהכינה את הכינוס הראשון בעמאן הכינה גם את הכינוס השני ביריחו שנפתח ב' 1 בדצמבר 1948. בדומה לכינוס הראשון, הרוח החיה בכינוס השני היה עג'אג' נויהד' ששימש גם הפעם מזכיר הכינוס. יש דיווחים שונים על מספר המשתתפים – בין 200 ל-3000.⁸⁴ בכינוס השתתפו משלחות מהערבים ומהכפרים של פלסטין שבכיבוש הירדני ובהם

80. שם, 21.11.1948.

81. שם, 1.11.1948.

82. רדיו המזרח הקרוב, משה"ח, סש"ע, 18-19.10.1948.

83. קירקברייד מעיר כי ברור מההחלטות שרק המטרה הראשונה הושגה. Kirkbride, Amman, to London, 8.12.1948, PRO, FO 371/68644, 15789

84. שביב, חכומת עמוס פלסטין-מקדמת ונתאאג', עמ' 79, מציין את המספר 200, וכך גם עזיז שחאדה בריאיון עם יוסף נבו. נבו, עבדאללה וערביי ארץ-ישראל, עמ' 113. קירקברייד מציין 3000 משתתפים, Kirkbride, Amman, to London, 8.12.1948, PRO, FO 371/68644, 15789. ג'עברי טוען בריאיון אתו, כי לקח אתו 200 חמושים, עבד אל-האדי, אל-מסאלה אל-פלסטיניה, עמ' 180. בחוגי המתווך ברנדוט דובר על 2000 משתתפים, משה"ח, תקציר יומי, 7.12.1948. להערכתו השתתפו משכילים ונכבדים הידועים כמתנגדי המופתי. נעדרו נציגים מרמאללה ומשכם. הערכה מוגזמת מסר מקור עיראקי ולפיה השתתפו בכנס כ-4000 ובמשלחת החברונית לבדה היו 400 איש, משה"ח, תקציר יומי, 6.12.1948. רדיו רמאללה, משה"ח, סש"ע, 1.12.1948, ציין 2000 משתתפים.

ירושלים, חברון, בית לחם, יריחו ורמאללה, המושל הצבאי הכללי, מושלי ירושלים, רמאללה, חברון ויריחו, נציגי הממשל הצבאי, קציני לגיון, ראשי עיריות ולשכות המסחר, ראשי מוסדות הדת, חברי המועצה המוסלמית העליונה, ארגוני הנוער ואיגודי פועלים, עיתונאים ועובדי תחנת השידור ברמאללה. כמו כן השתתפו משלחות מסוריה, מלבנון ומעבר־הירדן כמובן.⁸⁵ סביר כי מספר הנוכחים היה בין 1500 ל־2000 והגרעין הקשה הפעיל כלל כמה מאות.

את הכינוס פתח עג'אג' נויהד' מזכיר הוועידה באמרו כי 'העם הפלסטיני הערבי תולה תקוות גדולות במלך עבדאללה למען שמירת פלסטין והגנה על המקומות הקדושים שלה והוא מייפה את כוחו של המלך להחליט על גורלו'.⁸⁶ לפי הצעתו נבחר פה אחד ליושב־ראש מחמד עלי אל־ג'עברי. לטענת עבדאללה אל־תל: 'קרוב לוודאי שג'עברי מונה מראש בידי ממשלת עבר־הירדן להיות יו"ר הכינוס לאחר שתודרך מה מטרת הכינוס ומה צריכות להיות ההחלטות'.⁸⁷ ג'עברי אמר כי 'ממשלת עזה אינה מייצגת בשום אופן את ערביי פלסטין הבטוחים שהמלך עבדאללה, מלך סוריה הדרומית, ימצא פתרון מתאים אם בדרכי שלום אם במלחמה'. עוד אמר כי יש צורך לבחור ועד ערבי עליון חדש ומייצג.⁸⁸ רוב הדוברים, כ־20, דיברו על סיפוח פלסטין לעבר־הירדן כחלק מסוריה הדרומית.

לפי דברי עזיז שְחאדָה, שהשתתף בכנס, דברי ג'עברי ייצגו יתר על המידה את האינטרס העבר־ירדני, ולפיכך 'התגבשה בכנס אופוזיציה, בעיקר מאנשי ירושלים ורמאללה, שלא היתה מוכנה להעניק לעבדאללה ייפוי כוח לפתרון בעיית פלסטין כטוב בעיניו. נציגים אלה לא הסכימו להנציח את חלוקת פלסטין ולאחד רק את חלקה הערבי עם עבר־הירדן. הם היו מוכנים לראות את עבדאללה כמלך פלסטין רק בתנאי שיקבל על עצמו לשחרר את פלסטין כולה'.⁸⁹

בהקשר לכך מציין מקור אחר כי אנשי המופתי ברמאללה ובסביבתה הועידו כינוס של נציגי חסידיהם בקרב התושבים והפליטים במקביל לכינוס ביריחו. בהחלטות הכינוס הוזה לא נאמרו דברים מפורשים נגד המלך עבדאללה, ומארגניו הסתפקו במחאה שבעצם הכינוס ובהחלטות סתמיות וכלליות על עתיד פלסטין. הכינוס קרא לחידוש פעולות האיבה מצד מדינות ערב וכן לטיפול בשאלות הפליטים ובהקמת מנהל לשטחים שבידי הערבים בפלסטין. הכינוס החליט כי 'ערביי פלסטין קובעים שהמוסדות המדיניים הפנימיים ומדינות ערב אחראים לבעיית פלסטין מראשיתה ועד סופה ועליהם האחריות לכל פתרון שיושג לבעיה זו

85. משה"ח, סש"ע, רדיו רמאללה, 1.12.1948.

86. אל־חיאט, 2.12.1948.

87. זכרונות עבדאללה אל־תל, תל־אביב 1966, עמ' 273 (המקור בערבית: פְּאֶרְתַּת פִּלַּסְטִין מְדִכְרָאָת עַבְדַּאֲלַה אֶל־תַּל, קְאָאָד מְעֶרְפַּת אֶל־קַדְס, קַהִיר 1959).

88. משה"ח, סש"ע, רדיו רמאללה, 1.12.1948.

89. עזיז שחאדה בריאיון ליוסף נבו, נבו, עבדאללה וערביי ארץ־ישראל, עמ' 113. ראו גם: עזיז שחאדה, 'מגמות חקיקה בגדה המערבית', המזרח החדש, כ, (1970), עמ' 166.

בכל שלב ושלב. המקור מעיר כי המילים 'עבדאללה', 'מופתי', 'עבר-הירדן', 'ממשלת עזה', והוועד הערבי העליון היו בבחינת בל ייזכר במשך כל הכינוס.⁹⁰ עבדאללה אל-תל מצייין כי נכשלו נסיונות של משלחות ירושלים ורמאללה להכניס שינויים דרסטיים בהצעות המסכמות של כנס יריחו.⁹¹ ייתכן שכוונתו לאותה אופוזיציה שצוינה בדברי שחאדה לעיל. יוסף נבו מעיר: 'נראה כי הנוסח שהתקבל על דעת כל המשתתפים ושם דגש על אחדות פלסטיין הושג כתוצאה של לחץ משלחות אלה'.⁹² מכל מקום, לדברי קירקברייד, החלה קבוצה עוינת בהנהגת פריד פֶּהֶר אל-דין להפריע בקריאות ביניים, אך התפורה כאשר מנהיגה נעצר.⁹³

להלן החלטות הכינוס:

א. הוועדה מודה למדינות ערב על המאמצים והקורבנות ומבקשת מהן להמשיך את המלחמה למען הצלת פלסטיין.

ב. הוועדה קוראת לאחדות פלסטינית-ירדנית. הוועדה רואה בפלסטיין יחידה שאינה ניתנת לחלוקה. כל פתרון הנוגד קביעה זו איננו נחשב לסופי.

ג. מדינות ערב אינן יכולות להיאבק בסכנות העומדות לפנין ומאיימות על פלסטיין אלא באחדות הלאומית (קוֹמְיָה) הכוללת. יש להתחיל באיחוד פלסטיין עם עבר-הירדן כהקדמה לאחדות הערבית האמיתית.

ד. הוועדה נשבעת אמונים למלך עבדאללה כמלך פלסטיין כולה (בְּיָצָה) ומברכת אותו ואת צבאו האמיץ ואת הצבאות הערביים אשר נלחמו ועדיין נלחמים להגנת פלסטיין.

ה. הוועדה מדגישה את הצורך למהר להחזיר את הפליטים לארצם ולפצותם.

ו. הוועדה מציעה למלך עבדאללה להורות על ניסוח חוק לבחירת נציגים חוקיים מטעם ערביי פלסטיין כדי להיוועץ בהם בענייניהם [בקשר לענייני המדינה וכינון משטר מייצג אמיתי].

ז. החלטות אלה יועברו לידיעת האו"ם, הליגה הערבית והמדינות הערביות ונציגי המדינות האחרות.⁹⁴

90. משה"ה, תקציר יומי, 5.12.1948.

91. זכרונות עבדאללה אל-תל, עמ' 274.

92. נבו, עבדאללה וערביי ארץ-ישראל, עמ' 113.

93. Kirkbride, Amman, to Bevin, London, 8.12.1948, PRO, FO 371/68644 15789 אל-עארף מדבר על תגובות שונות בקרב הפלסטינים על החלטות יריחו, אלה תומכים ואלה מגנים. קבוצה נוספת טענה כי 'פלסטיין לפלסטינים ואין להחליט על גורלם בכנסים מאולתרים כמו זה שנערך בעזה וזה שנערך ביריחו. יש להחליט על גורלם במשאל עם שישתתפו בו כל בני פלסטיין, אלה שנשארו בפלסטיין ואלה שעקרו ממנה', אל-עארף, אל-נכבה, ד, עמ' 878.

94. נוסח ההחלטות: משה"ה, ס"ש"ע, רדיו רמאללה, 1.12.1948. ראו גם: זכרונות עבדאללה אל-תל, עמ' 274-275; עבד אל-האדי, אל-מסאלה אל-פלסטיניה, עמ' 184-185; אל-חיאט, 2.12.1948; אל-עארף, אל-נכבה, ד, עמ' 877-878. ראו גם: Kirkbride, Amman, to Bevin, London, 8.12.1948, PRO, FO 371/68644 15789, לפיו 'הכוונה המקורית הייתה שהוועדה הנוכחית תחליט לאחד את פלסטיין הערבית ועבר-הירדן תחת שלטון המלך עבדאללה, לסלק את פתרון הבעיה הפלסטינית מידי הליגה

משלחת הציגה למלך את החלטות הכנס באותו היום והוא הגיב 'בשבת מאופק והגביל את תשובתו לביטוי תודה ולהערה שיש לשקול את העניין בממשלה ובפרלמנט הירדניים לפני שהוא יחליט על עמדתו'.⁹⁵ לדברי שחאדה 'עבדאללה סירב לקבל את ההחלטות - לאחר שרדיו רמאללה כבר שידרן - מאחר שהן נראו לו מטילות עליו סייגים ומתנות לו תנאים'. לפיכך הוקמה ועדת ניסוח בת חמישה חברים לנסח מחדש את ההחלטות. הדבר נעשה בלילה שבין 1 ל-2 בדצמבר 1948,⁹⁶ וב-2 בדצמבר בצהריים שודרו החלטות שונות לחלוטין בתוך החלטות כנס יריחו, ואלה הן:

הבעת אי-אמון בוועד הערבי העליון ודיווח על כך לליגה הערבית.

יש לבחור ועד ערבי עליון חדש.

ממשלת עזה אינה מייצגת את ערביי פלסטין.

פלסטין ועבר-הירדן יאוחדו בשם 'הממלכה הערבית ההאשמית'.

שבועת אמונים (מִבְּאֵי־עַה) למלך עבדאללה כמלך הממלכה המאוחדת וייקבע יום להמלכתו עליה.

נציגים פלסטינים יצורפו לפרלמנט העבר-ירדני.

מתן ייפוי כוח למלך עבדאללה לפתור את בעיית פלסטין כטוב בעיניו ובקשה [מהמלך] לפעול מיד ברוח ההחלטות.⁹⁷

ההבדל בין שתי הגרסאות ברור. כמעט אין סייגים המוטלים על המלך. הוא רשאי לנקוט כל צעד שימצא לנכון למען הגשמת שאיפתו להיות מלך פלסטין ועבר-הירדן ולמען סיפוח מלא של החלק המערבי של פלסטין. על בסיס זה הוא המשיך אחר-כך בצעדים המעשיים לסיפוח הגדה המערבית לממלכתו, תהליך שהושלם באפריל 1950.

היה צורך באישור הממשלה והפרלמנט להחלטות יריחו - הגרסה השנייה. וכאן ציפתה לעבדאללה הפתעה בממשלה. בישיבתה ב-7 בדצמבר 1948 דנה הממשלה בהחלטות ועידת יריחו והחליטה כדלקמן:

ממשלת הממלכה הירדנית ההאשמית מעריכה מאוד את הרצון שהביעו המתוועדים ורוב בני פלסטין בקשר לאיחוד שתי הארצות האחיות ורואה בו תואם את מטרותיה. היא מקבלת אותו בברכה ותשתדל להגיע אליו באמצעים הקונסטיטוציוניים והבין-לאומיים ולבצעו בזמן המתאים בהתאם למתחייב מהאמצעים להגדרה עצמית. הממשלה לקחה לתשומת לבה רצון המתוועדים שהמדינות הערביות ישלימו את משימת

הערבית ולהסמיך את המלך עבדאללה להגיע לפתרון מטעם ערביי פלסטין. מההחלטות ברור שהושגה רק המטרה הראשונה משלוש המטרות.

95. Amman to FO, 8.12.1948, PRO, FO 371/68644 15789

96. שחאדה, 'מגמות חקיקה בגדה המערבית' (לעיל הערה 89), עמ' 166.

97. משה"ח, ס"ש"ע, גיליון 114-115, רדיו המזרח הקרוב, 2.12.1948.

השחרור שעליה הכריזו עם הכניסה לפלסטין. [...] הממשלה מאמינה שמן הרצוי הוא להגיע לפתרון מתאים לבעיה זו בזמן המהיר האפשרי. הממשלה משתפת ברצון המתוועדים לפעול אצל ארגון האו"ם למען החזרת הפליטים לארצם בזמן הקרוב האפשרי ושיינתן להם פיצוי כספי. בשל הקשר בין החלטה זו לקיומה של המדינה, הממשלה מציעה להציג אותה לפני מועצת האומה כדי שתביע את דעתה בנושא.⁹⁸

נוסח החלטת הממשלה היה 'צמחוני' למדי מבחינת המלך שציפה כי היא תרחיק לכת אפילו מהחלטת ועידת יריחו ותינתן לו סמכויות מלאות לפעול מהר לביצוע האיחוד ותפקיד את פתרון הבעיה הפלסטינית בידי באופן בלעדי ובלי לערב את מדינות ערב. הוא היה זקוק לכך הן במאבקו בזירה הערבית והן בשיחותיו עם נציגי ישראל. קירקברייד דיווח על פרשה זו ב־9 בדצמבר 1948:

היה ברור שהמלך מצפה שמהו מידי יקרה בנוגע להגשמת ההחלטה על האיחוד. ראש הממשלה, מלווה ביתר חברי מועצת השרים, הלך לארמון ואמר שהמיטב שיכלו לעשות בזמן הנוכחי הוא לקבל בכרכה את ההחלטות כמקדמות את אחדות העולם הערבי, שאיפתם של כל הערבים, והבטיחו [חברי הממשלה] שהם ינקטו את הצעדים החוקיים והבין־לאומיים כדי להבטיח את ביצוען מהר עד כמה שהנסיונות יאפשרו זאת. ראש הממשלה ציין כי בשל החוזה [עם בריטניה] עבר־הירדן אינה יכולה לפעול בעניין כזה בלי להתחשב בגמרי בבעלי־בריתה, האו"ם והעולם הערבי. המלך איבד את עשתונותו ואמר בגסות שהם יכולים להסתלק ולהחליט מה שהם רוצים. בעקבות כך התכנסה הממשלה והחליטה ש'ממשלת עבר־הירדן תמשיך לעשות כל שביכולתה לסייע בידי פליטי פלסטין ולהבטיח את שיבתם לבתיהם'. משלחת של שלושה שרים, בלי ראש הממשלה, הביאה את ההחלטה לארמון. בינתיים החליט המלך לרדת מהעץ. הוא התנצל על התפרצותו בהדגישו שהוא היה רק אחד משמונה (יתר השבעה היו השרים) וכי הוא יקבל כל החלטה של הרוב. כשקרא את ההחלטה הוא אמר שהיא תואמת בדיוק את רעיונותיו. הוא צלצל לראש הממשלה ובירך אותו על ההחלטה. עתה החלטת הממשלה תובא לפני הפרלמנט ושם ודאי תאושר.⁹⁹

ואמנם הפרלמנט הירדני בשיבתו ב־13 בדצמבר 1948 'אישר פה אחד את מדיניות הממשלה בהחלטתה מ־7 בדצמבר 1948, אשר התקבלה על בסיס החלטות הוועידה הפלסטינית השנייה שנערכה ביריחו ב־1 בדצמבר 1948.¹⁰⁰

98. ראו: עבד אל־האדי, אל־מסאלה אל־פלסטיניה, עמ' 186, המצטט את פרוטוקול מועצת השרים הירדנית מ־7.12.1948, החלטה 853. ראו גם: משה"ה, ס"ש"ע, רדיו רמאללה, 7.12.1948, שהביא את נוסח החלטת הממשלה.

99. Kirkbride, Amman, to FO, London, 9.12.1948, PRO, FO 371/68643, E15690

100. עבד אל־האדי, אל־מסאלה אל־פלסטיניה, עמ' 187, נוסח החלטת הפרלמנט.

המופתי וממשלת כל פלסטין – סוף הדרך

יחסן האמיתי של מדינות ערב למופתי בלט אחרי שממשלת כל פלסטין מיצתה את עצמה ומילאה את התפקיד שייצעו לה המדינות הערביות ערב הקמתה. התנאים הבין-ערביים השתנו: הסכמי שביתת-הנשק עם מדינות ערב נחתמו והמסך ירד למעשה על הבעיה הפלסטינית כבעיה אקוטית של עם המחפש את הגדרתו העצמית; כמו כן היה ברור, לפחות במוחותיהם של מנהיגי ערב, כפי שכבר חזה פאג'הגי ב-6 באוקטובר 1948 בשיחתו עם הנציג הבריטי בקהיר, שבסופו של דבר השטח שבידי עבדאללה יסופח לעבר-הירדן וכי ממשלת כל פלסטין לא תחזיק מעמד הרבה זמן. המופתי המשיך למלא את התפקיד שיעד לעצמו כאילו התנאים לא השתנו. אחדד חלמי המשיך בתפקידו הווירטואלי חסר החשיבות של ראש ממשלת כל פלסטין ובתור שכזה החזיק גם בתואר נציג פלסטין בליגה הערבית. כאמור, במושב התשיעי של מועצת הליגה הערבית שנערך ב-30 בספטמבר עד 15 בנובמבר 1948 בקהיר, אחרי הקמת ממשלת כל פלסטין, הוזמנו להשתתף בדיוניה ראש הממשלה אחדד חלמי ושר החוץ ג'מאל אל-חוסניני. ב-27 בינואר 1949 שיגר משרד החוץ של ממשלת כל פלסטין איגרת למזכירות הליגה הערבית ובה מחה על שהליגה לא מילאה את הבטחתה 'לסייע כספית במידה מספקת כדי לאפשר לממשלה למלא את תפקידה'. באיגרת נאמר כי 'מדינות ערב, למעט ירדן, הבטיחו להעניק לממשלת כל פלסטין סכום של 25,000 לירות מצריות כדי להתחיל בפעולתה', וכן צוין שיחובותיה של הממשלה הגיעו ליותר מ-12,000 לירות מצריות, ולא היתה שום תוצאה לפניות שנעשו עד עתה.¹⁰¹

בתוקף תפקידו כראש ממשלת כל פלסטין השתתף אחדד חלמי גם במושב העשירי של מועצת הליגה (קהיר, 17-21.3.1949).¹⁰² זימונה נבע כנראה מכך שהקמתה של הממשלה וההכרה בה עדיין היו טריים וחשוב היה שתיוצג בזירה הבין-לאומית בשעה שהמחלוקת עם ירדן עדיין לא הגיעה לשיאה. המחלוקת עם ירדן הלכה והחריפה ככל שהתברר כי עבדאללה עומד על סיפוח הגדה המערבית לעבר-הירדן. מכל מקום, אי-הזמנתו של חלמי למושב ה-11 של מועצת הליגה נבע מהתנגדותה של עבר-הירדן. ב-10 באוגוסט 1949 שיגר משרד החוץ של ממשלת כל פלסטין מחאה למזכירות הליגה על אי-הזמנת הממשלה לשיבת הוועדה המדינית של מועצת הליגה שנועדה להתכנס ב-20 באוגוסט. באיגרת נאמר: 'ממשלת פלסטין בהיותה חברה בליגה הערבית ובעלת העניין בעייית פלסטין ובהיותה הממשלה הלגיטימית המוכרת על-ידי הליגה הערבית כנציגת ערביי פלסטין מקווה שתגיע אליה בקרוב הזמנה מהמזכירות הכללית להשתתף בכנס זה, אשר תהיינה לו תוצאות מכריעות

101. שביב, חכומת עמום פלסטין-מקדמאת ונתאאג', עמ' 55, מצטט את נוסח האיגרת השמור במרכז המחקרים של אש"ף.

102. עוני עבד אל-אדרי, אַוּרַאק ח'אצַה (בעריכת ח'יריה קאסמיה), בירות 1974, עמ' 182.

בנוגע לבעיה הפלסטינית.¹⁰³ ואולם הזמנה לא הגיעה ועניין השתתפותם של נציגי ממשלת פלסטין בדיוני הוועדה המדינית נדון במועצת הליגה במהלך דיוניה. אמנם למושב ה-11 של מועצת הליגה (15.2.1950-17.10.1949) לא הוזמן נציג פלסטיני, אך במשלחת הסורית השתתפו שני פלסטינים, אָכְרֵם וְעִיתֵר וְהַנְרִי פֶתֶן, בתפקיד יועצים.¹⁰⁴ ביום פתיחת המושב שיגר משרד החוץ של ממשלת כל פלסטין איגרת למזכירות הליגה ובה מחאה חריפה על אי-הזמנתה: 'ממשלת כל פלסטין אינה מחויבת להחלטות שתתקבלנה במושב זה ואשר אינן תואמות את המטרות שקבעו להן מדינות ערב כאשר צבאות ערב נכנסו אל פלסטין למען שחרורה ומסירתה לבעליה'.¹⁰⁵ בישיבה השנייה (19.10.1949) הודיע המזכ"ל כי התקבלה איגרת משרד החוץ של ממשלת כל פלסטין ובה בקשה שממשלת כל פלסטין תיוצג בישיבות הליגה, ואמר:

בלי להתייחס לכך שממשלה זו היא ממשלת פלסטין, או שאינה כזאת, ואף שכמה מדינות ערביות ואחרות הכירו בה, הרי המועצה לא החליטה בעניין [מעמדה של] ממשלה זו עד עתה. איגרת זו מחייבת שהמועצה תגיד את דברה בעניינה מאחר שאמנת הליגה כוללת נספח פלסטין המחייב בחירה של נציג ערביי פלסטין שישתתף בישיבות המועצה. בעבר היה הנוהג שהמועצה בישיבתה הראשונה תחליט על בחירת נציג מטעם פלסטין שישתתף בישיבותיה. עתה פלסטין אינה מיוצגת לא על-ידי נציג הממשלה ולא על-ידי נציג ערביי פלסטין. המועצה התעלמה מכך עד שיוחלט בעניין מעמד ממשלת כל פלסטין עצמה, כלומר האם היא תהיה חברה במועצה ואם לאו. איגרת זו קשורה בנוסח האמנה המחייב בחירת נציג שייצג את ערביי פלסטין. למועצה הזכות אם תרצה לדון באיגרת זו כדי לבחור את הנציג הפלסטיני או שהמועצה תראה בכך בעיה מדינית ערבית ובתור שכזאת תדחה את הדיון בה לזמן אחר.

נציג מצרים חזר וציטט את נספח פלסטין של אמנת הליגה הערבית בדבר בחירה של נציג ערביי פלסטין והציע לדון בבחירת הנציג כדי שישתתף במועצה. ראש ממשלת עיראק נורי אל-סעיד, שייצג גם את האינטרס הירדני, פעל לדחיית הדיון בסוגיה זו. הוא ביקש שלא להחליט עד שתושג הסכמה בין חברות הליגה. לטענתו, כאשר נוסחה אמנת הליגה היתה הבעיה הפלסטינית במצב שונה מהמצב הנוכחי. 'אז היה בלי ספק מי שייצג את אהל פלסטין ואילו כיום המצב שונה. לכן ביצוע סעיף האמנה מותנה בהחלטה פה אחד בעניין האיש

103. שביב, חכומת עמום פלסטין-מקדמאת ונתאאג', עמ' 56, מצטט את נוסח האיגרת השמור במרכז המחקרים של אש"ף.

104. ראו: ג'אמעט אל-דול אל-ערבִיָה, אל-אמאנה אל-עאמה, מזאבט ג'לסאת דור אל-אג'תמאע אל-עאדי אל-חאדי עֶשֶׂר לַמְגִ'לֵס אל-ג'אמעעה, 15.2.1950-17.10.1949, קהיר [ללא שנת הוצאה].

105. שביב, חכומת עמום פלסטין-מקדמאת ונתאאג', עמ' 56-57, מצטט את נוסח האיגרת השמור במרכז המחקרים של אש"ף.

שייבחר לייצג את ערביי פלסטין. נציג מצרים הסכים שיש צורך להשיג הסכמה כללית בין החברות מחוץ למועצה כדי שהמועצה תקבל החלטה פה אחד בישיבה הבאה. וכך נדחה הדיון לישיבה הבאה. בסופו של דבר לא נדון הנושא במושב הזה גם כאשר נדונה הבעיה הפלסטינית.¹⁰⁶ ברור שנורי אל-סעיד כיוון לסעיף 7 באמנת הליגה הערבית המחייב הסכמה פה אחד כדי שהחלטה תחייב את כל חברות הליגה, ולכן הסכים נציג מצרים לדחות את הדיון. בינתיים היתה ממשלת כל פלסטין בתהליך התפוררות, וכאמור לא נשאר ממנה אלא היושב-ראש ומספר מועט של 'שרים'. לקראת כינוס המושב ה-12 של מועצת הליגה היה ברור שהמלך עבדאללה מספח את הגדה המערבית. כדי להכשיל את מהלכו של עבדאללה העלתה מצרים בתקיפות את שאלת ייצוג ערביי פלסטין או ממשלת כל פלסטין במושב הזה, ואילו עבר-הירדן ניסתה שוב למנוע ייצוג זה, אך ללא הצלחה, כפי שנראה להלן.

ב-30 באוקטובר 1949 חזרה ממשלת כל פלסטין ומחתה 'על המשך התעקשות הליגה הערבית שלא להזמינה למועצת הליגה הדנה בבעיית פלסטין ומקבלת החלטות מכריעות החשובות לפלסטינים'.¹⁰⁷ על רקע תוצאות הדיון במושב ה-11 של מועצת הליגה בשאלת ייצוג הפלסטינים שיגר 'משרד החוץ של ממשלת כל פלסטין' ב-1 במרס 1950 תזכיר נוסף למזכירות הכללית של הליגה הערבית, והעתקים למשרדי החוץ של מדינות ערב, ובו מחאה על כך שהמזכירות הכללית שיגרה הזמנות למושב ה-12 של מועצת הליגה הערבית לכל משרדי החוץ של המדינות הערביות החברות בליגה אך לא שלחה אליו. התזכיר מדגיש כי 'המדינות החברות, חוץ מירדן, הכירו בממשלה זו כיחידה בעלת המאפיין החוקי המסמך אותה לדבר בשם ערביי פלסטין הנאמנים. [...] ההכרה בה מצד שש מדינות ערב עדיין בתוקף ואין זה לכבודן של המדינות המכירות בה להתעלם מהזמנתה למושב שידון בבעיית פלסטין'.¹⁰⁸

למרות תזכיר זה, למושב ה-12 (17.6.1950-25.3.1950) לא הוזמן נציג פלסטין. כאמור, הרקע לאי-הזמנתו לשני המושבים הללו היה התנגדות 'אחת ממדינות ערב', כלומר עבר-הירדן, להזמנת ממשלת כל פלסטין.¹⁰⁹ ואולם במושב ה-12 עלתה לדיון סוגיית הייצוג הפלסטיני בצורה רשמית. מְצַטְפֵּא אל-נְחָאס ראש ממשלת מצרים וראש המשלחת המצרית הוא שהעלה לדיון סוגיה זו כבר בישיבת הפתיחה (25.3.1950), שהיתה פתוחה בחלקה הראשון לעיתונאים. הוא הציע למועצה לבחור נציג פלסטין שישתתף בדיוניה ויביע את דעתו בהתאם לנספח פלסטין של אמנת הליגה הערבית. לאחר דבריו נסגרה הישיבה

106. ראו, ג'אמעט אל-דול אל-ערביה, הערה 104.

107. שביב, חכומת עמום פלסטין-מקדמאת ונתאאג', עמ' 57-58, מצטט איגרת מ-30.10.1949, השמורה במרכז המחקרים של אש"ף.

108. ג'אמעט אל-דול אל-ערביה, אל-אמאנה אל-עאמה, מזאבט ג'לסאת דור אל-אג'תמאע אל-עאדי אל-ת'אני ע'שר למג'לס אל-ג'אמעעה, 17.6.1950-25.3.1950, קהיר [ללא שנת הוצאה].

109. עבד אלי-האדי, אוראק ח'אצה, עמ' 182.

לעיתונאים. נציג עבר־הירדן, שהיה שגריר ירדן בקהיר, התנגד לדיון בסוגיה זו. לטענתו, הצעה זו היתה נושא לחילוקי דעות במושב הקודם ופלסטין לא יוצגה בו. מאחר שאין לי הוראות בעניין זה אבקש מהמועצה להסכים לדחות את הדיון לישיבה הבאה עד שתגיע משלחת ירדן לליגה. אני מקווה שהמשלחת תגיע מחר והיא תשתתף בדיון המוצע. נחאס הסכים לדחייה והוסכם לדחותו. בדיון ביניים הוסכם שאם תאשר המועצה מינוי נציג פלסטיני הוא ישתתף בדיוני הוועדה המדינית כשזו תדון בנושאים פלסטיניים. הישיבה השנייה של מועצת הליגה נקבעה ליום שני 27 במאי 1950. לישיבה זו לא באה משלחת ירדנית וגם שגריר ירדן בקהיר לא הופיע (מן הסתם רצו הירדנים להשהות את הדיון). נחאס דרש דיון מידי. יושב־ראש הישיבה דרש ממזכ"ל הליגה להבהיר את סוגיית הייצוג הפלסטיני בישיבות המועצה וזה אמר:

בנוגע לאיגרת שהוקראה למועצה בדבר אי־זימונה של ממשלת כל פלסטין (ששלחה שר החוץ של ממשלה זו) והמחאה שהוגשה על כך למזכירות הליגה, אומר שעד עתה ממשלת כל פלסטין אינה חברה בליגה הערבית ולא יוצגה כלל בליגה זו על בסיס זה. מי שייצג את פלסטין – לאחר הקמת ממשלה זו – היה תמיד נציג של ערביי פלסטין ולא נציג של ממשלת פלסטין; לכן האמירה שההזמנה הופנתה מהמזכירות הכללית לחברי הליגה ולא הופנתה לממשלת פלסטין היא אמירה שלא במקומה. שכן ממשלה זו עדיין נמצאת מחוץ למסגרת הליגה ואיננה חברה בה. ואילו בקשר למה שהציע יושב־ראש המשלחת המצרית בישיבה הקודמת הרי הדבר נתון בידי המועצה.

תשובת נחאס למזכ"ל היתה תקיפה: 'יש לי תשובה למה שאמר המזכ"ל', והוא ציטט מפרוטוקול המושב השני של המועצה (31.10.1945-14.12.1945), שסיכומיה צורפו לתיק המושב הנוכחי, את ההחלטה בדבר ייצוג פלסטין באמצעות לא יותר משלושה נציגים וכן את דרך בחירת הנציגים והשתתפותם בדיונים הקשורים לפלסטין והשתתפותם בהצבעה עליהם. ראש ממשלת לבנון ריאד אל־צלח העיר על כך: 'כל מי שנכח בישיבות מועצת הליגה הערבית ראה נציגים המייצגים את פלסטין ברוב מושבי המועצה. כאשר העלה נחאס בישיבה הקודמת הצעה לייצוג ערביי פלסטין בישיבות המועצה החליטה המועצה לדחות את הדיון בהצעה לישיבת היום, בשל אי־נוכחות משלחת ירדן. מאחר שמשלחת זו לא הגיעה עד עתה הרי המועצה חופשית לדון בנושא. לכן אני מברך על הצעת נחאס ומבקש מהמועצה להתחיל מיד בבחירת נציג ערביי פלסטין להשתתף בישיבות המועצה'. וכאן דרש מזכ"ל הליגה מהמועצה 'לשים לב להבדל בין בחירת נציג ערביי פלסטין לבין נציג ממשלת פלסטין'. צלח הגיב מיד: 'המועצה חופשית לבחור במי שהיא רוצה'. מחמד צלאח אל־דין שר החוץ של מצרים הגיב: 'אנו מתארים לעצמנו, גם אם לא נכחנו בישיבות המועצה בשנים קודמות, שנציג מטעם ערביי פלסטין השתתף בישיבות המועצה הקודמות פרט לישיבות המושב הקודם. אשר לשאלה מי ייצג את ערביי פלסטין, הרי בשניים או בשלושה מושבים אחמד חלמי ראש ממשלת כל פלסטין הוא שייצג אותם. אם המצב הוא כזה הרי אין צורך לנהוג אחרת בעניין זה, כלומר שהמועצה תבחר את אחמד חלמי ראש ממשלת פלסטין לייצג

את ערביי פלסטין וכך לשלב בין הנוסח [של הסעיף באמנה] מצד אחד לבין הנוהג שהיה קיים מן הצד האחר. נחאס פאשה התערב והוסיף להצעה זו: 'אין זה נכון להפנות הזמנה לאחמד חלמי באופן אישי, אלא על המזכירות הכללית להזמינו בתור ראש ממשלת כל פלסטין ולדרוש ממנו בשם הליגה הערבית למנות נציג אחד או יותר מטעם ממשלת כל פלסטין להשתתף במועצה. אני חושב שזאת הדרך הנכונה שיש לפעול לפיה. כלומר שההזמנה תופנה לממשלת כל פלסטין והיא תשלח את מי שהיא רוצה - אם אחד, שניים או שלושה; כאשר תישלח ההזמנה בצורה זו וכאשר תגיע לממשלה זו בצורה זו הרי ייחשב הדבר כהכרה של הליגה בממשלת כל פלסטין ואישור להכרה שניתנה ב־1948'. פואד סראג' אל־דין שר הפנים של מצרים הוסיף: 'ב־10 במרס 1949 שיגרה המזכירות הכללית, לפני המושב העשירי של מועצת הליגה שנערך ב־17 במרס, הזמנה לאחמד חלמי בתור ראש ממשלת פלסטין להשתתף בישיבות המועצה'. הוא קרא את נוסח ההזמנה: 'לאחמד חלמי, ראש ממשלת כל פלסטין, והוסיף כי 'הזמנה זו ברורה וגלויה בהיותה מופנית לאחמד חלמי בתור ראש ממשלת כל פלסטין. אי לכך אני מציע שנוסח ההזמנה שתישלח לממשלת כל פלסטין יהיה זהה'. נחאס הציע להוסיף לנוסח זה של ההזמנה את המשפט 'לממשלת כל פלסטין הזכות למנות מטעמה נציג, שני נציגים או שלושה'. בהבינו את המטרה שחתר אליה נחאס ובידעו את התנגדות ירדן לייצוג של ממשלת כל פלסטין או לכל ייצוג פלסטיני אחר, הגיב המזכיר הכללי ואמר:

מאז 1946 הוסכם שההיא הערבית העליונה היא המייצגת את כל פלסטין. אחר־כך קרה פילוג בקרב הפלסטינים, מה שהביא את המועצה לחפש דרך לבחירת נציג פלסטין, דרך שתספק את הצדדים הרבים. המצב בפלסטין לא התייצב בחמש השנים שעברו עד שהוקמה ממשלת כל פלסטין בשנת 1948. מדינות ערב הכירו בה חוץ ממדינה אחת. אך ממשלת כל פלסטין לא הזמנה למועצת הליגה כממשלה החברה בה. רצוני להסב את תשומת הלב שההכרה בממשלה זו היא דבר אחד ונוכחותה במועצה כחברה בליגה כמו יתר חברותיה היא דבר אחר. [...] לאחר מכן פרצה שוב מחלוקת בין מדינות ערב ונקטנו נוהג ולפיו יוזמן ראש ממשלת פלסטין בתור נציג ערביי פלסטין בהתאם לנוסח אמנת הליגה, ובאותו זמן התעלמנו מהפירוש שלפיו המועצה החליטה בכך להכיר בממשלה כחברה במועצת הליגה. כמו כן ראתה המועצה לנכון שראש ממשלת פלסטין יבחר את מי שהוא רוצה לייצג את פלסטין, אחד, שניים או שלושה. לפני המושב האחרון פרצה מחלוקת רצינית בנושא זה וכמה מדינות ערביות איימו לפרוש ממועצת הליגה אם יוזמן נציג מטעם פלסטין. עתה אם המועצה תחליט להזמין את ממשלת כל פלסטין כמי שהיא הממשלה הפלסטינית, הרי הדבר נתון בידי המועצה והיא מוסמכת לאשר את הצעת ראש המשלחת המצרית להזמין את ראש ממשלת פלסטין בתור ראש ממשלה זו וכי יש לו [הזכות] לבחור את נציגיו להשתתף בישיבות המועצה, זכות שיש לכל ממשלה החברה במועצה. אם תחליט המועצה על כך הרי על המזכירות הכללית לבצע מיד את שתחליט המועצה.

נחאס הגיב בנוזיפה כלפי המזכ"ל ובטון מצווה תוך כדי האשמת המשלחת הירדנית בעיכוב הדיון על-ידי היעדרותה. הוא עמד על כך ש'ההזמנה תופנה לממשלת כל פלסטין בצורה שציינן ואם משלחת ירדן תימנע מנוכחות הרי זו הבעיה שלה בלבד, ובמצב זה מושב מועצת הליגה ייחשב חוקי והרכבו נכון. הימנעות המשלחת הירדנית מנוכחות כדי להביע את דעתה בנושא לא צריכה לעכב כלל את עבודת הליגה. אנו אומרים שמועצת הליגה החליטה להזמין את ממשלת כל פלסטין להשתתף בישיבות המועצה ולה [הזכות] לשגר מטעמה נציג אחד, שניים או שלושה'. ריאד' אל-צ'לח הציע לאשר את הצעת פואד סראג' אל-דין בדבר נוסח ההזמנה שתישלח לראש ממשלת כל פלסטין, הוזה לנוסח ההזמנה של 10 במרס 1949, אשר מוענה לראש ממשלת פלסטין. נחאס חזר על בקשתו להוסיף להזמנה את המשפט 'לממשלת כל פלסטין [הזכות] לבחור מטעמה נציג אחד, שניים או שלושה'. המועצה אישרה את הנוסח עם התוספת של נחאס. היושב-ראש סיכם: 'אם כך המועצה מסכימה פה אחד להזמין את ממשלת כל פלסטין לשלוח את נציגיה להשתתף בישיבות המועצה'. ואמנם בישיבת המועצה ב-29 במרס 1950 השתתפו אחמד חלמי ראש ממשלת כל פלסטין ושני חברי המשלחת - רג'אאי אל-חוסני וד"ר פותי פריג'. המועצה גם אישרה (כאמור בהיעדרות ירדן) את 'השתתפותו של נציג מטעם פלסטין בישיבות הוועדה המדינית כשזו תדון בעניינים הנוגעים לפלסטינים'. מעניין לציין שעל אף ההחלטה הזאת המשיכה המועצה להתייחס לאחמד חלמי בהחלטה אחרת, הקשורה לשיתוף-פעולה עם ססו"ת (סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם) כ'נציג ערביי פלסטין' ולא כנציג ממשלת כל פלסטין.¹¹⁰

אירוני הדבר שהיעדרות משלחת עבר-הירדן, שנועדה להכשיל את המהלך המצרי, פעלה כבומרנג כלפי עבר-הירדן. ההיעדרות אפשרה לנחאס להגיע להחלטה פה אחד המחייבת את כל מדינות ערב המאשרות את ההצעה, כאשר לא נכחה משלחת ירדנית שתרום את התנגדותה להצעה ובכך, לפי סעיף 7 של אמנת הליגה הערבית, תמנע את ההצעה מלחייב את כל מדינות ערב, אלא רק את אלה שהצביעו בעדה. בדיווחו על הפרשה מעיר צוני עבד אל-האדי: 'המוזר בדבר ממשלה זו הוא שהיא הפכה היום, לאחר שהתפטרו ממנה רוב חבריה, להיות מורכבת מיושב-ראש והוא אחמד חלמי פאשה ועוד שני חברים והם אמין עקל ופּוּתִי פְּרִיג'.¹¹¹ מאז לא התעוררה עוד בעיית הייצוג הפלסטיני בליגה הערבית ואחמד חלמי

110. לפרטי הדיון ראו פרוטוקול: ג'אמעת אל-דְּוּל (לעיל הערה 108); לנוסח ההחלטות ראו גם: הליגה הערבית, פְּרִיג, החלטה מ-27.3.1950, עמ' 59, וכן החלטות מ-13.4.1950, עמ' 68, ומ-12.6.1950, עמ' 69; צוני עבד אל-האדי, שהיה שגריר ירדן בקהיר, שיגר למשרד החוץ של ירדן דוח מפורט בנושא הייצוג הפלסטיני בליגה הערבית החל במושב השני של מועצת הליגה, וזאת לריגל הומנת מזכירות הליגה את אחמד חלמי כראש ממשלת כל פלסטין, כביצוע של החלטת מועצת הליגה בישיבתה ב-27 במרס 1950. בדוח שלו התעכב במיוחד על הדיון בסוגיה זו בישיבת מועצת הליגה במושב ה-12. עבד אל-האדי, אוראק ח'אצה, עמ' 182-185.

111. עבד אל-האדי, אוראק ח'אצה, עמ' 185.

המשיך לכהן כ'נציג פלסטין בליגה הערבית' לבדו עד מותו ביוני 1963. ואמנם במושב ה-13 של מועצת הליגה הערבית (13.10.1950-2.2.1951) ייצג את פלסטין רק אחדד חלמי בתואר ראש ממשלת כל פלסטין.¹¹² במושב ה-14 (17.3.1951-19.5.1951) השתתפו שלושה נציגים פלסטינים: ד"ר פוּתִי פְּרִיג', אִמִּין עֶקֶל וּרְפִיק אֶל-לְבַאבִּידי.¹¹³

במושב ה-15 של מועצת הליגה (3.10.1951-13.10.1951) השתתף רק אחדד חלמי בתואר ראש ממשלת כל פלסטין. ערב כינוס המושב שיגר אחדד חלמי ליושב-ראש המושב, שנערך באלכסנדריה, בקשה שהמועצה תחליט לצרף נציג מטעם ממשלת כל פלסטין ל'ועדת פלסטין' – ועדה מתמדת שעל הקמתה החליטה מועצת הליגה הערבית ב-30 באוקטובר 1949 והיא היתה אמורה לטפל בענייני פלסטין והפליטים הפלסטינים וחברים בה נציגי המדינות הערביות החברות בליגה.¹¹⁴ נציג עיראק בקהיר נגיב אל-ראוי הציע להעביר את הבקשה לדיון בוועדה המדינית והוסיף: 'כולנו מייצגים את פלסטין. הנוהג עד עכשיו היה שוועדת פלסטין מתייעצת עם אחינו הפלסטינים בטפלה בבעיות פלסטין'. נציג עיראק בליגה הערבית עבד אל-קאדר אל-כילאני הוסיף: 'יש נקודה חשובה הקשורה בחברות בוועדת פלסטין והיא שאם ההחלטות בה מתקבלות פה אחד הן מחייבות את המדינות, ולכן החברות בוועדת פלסטין הצטמצמה לנציגי הממשלות. עם זאת אין מניעה שכאשר תידון בעיית הפליטים תתייעץ הוועדה עם נציגי פלסטין'. אבראהים פרג' חבר המשלחת המצרית העיר: 'אם ההחלטות יתקבלו בוועדה פה אחד, הרי אין מניעה שממשלת פלסטין תיוצג בוועדה בתנאי שנציגה לא ישתתף בהצבעה מאחר שלממשלה זו אין [היכולת] לבצע את החלטות הוועדה, [שהרי] אין לממשלת פלסטין הסמכויות שבאמצעותן תוכל לבצע את החלטות הוועדה'. אחדד חלמי הגיב על הדברים: 'כבר הגשנו את הבקשה לוועדה המדינית ונאמר לנו להגישה למועצת הליגה. אין זה סביר שממשלת כל פלסטין לא תיוצג בוועדה שתטפל בענייני פלסטין'. והוא שאל בהתרה: 'מדוע ממשלת פלסטין לא תיוצג בוועדה זו בהיותה בעלת העניין ומה המניעה לכך? אם הליגה אינה מכירה בממשלה זו אזי מדוע שלא תפורק ממשלה זו ויִסְתַּיִם העניין?'. חבר המשלחת המצרית פואד סראג' אל-דין הציע להעביר את השאלה לדיון בוועדה המדינית ותמך בו כילאני. הוסכם אפוא להעביר את מכתב ממשלת כל פלסטין לדיון בוועדה המדינית של הליגה הערבית.¹¹⁵

במהלך שנת 1951 הלכה והתפרקה חבילת ממשלת כל פלסטין ורוב חבריה עזבו ומצאו תפקידים אחרים במדינות ערב: אִמִּין עֶקֶל (שר החקלאות) נתמנה לפקיד בליגה הערבית;

112. ג'אמעַת אל-דְּוּל אל-ערבִּיָה, אל-אמאנה אל-עאמה, מזאבט ג'לסאת דוּר אל-אג'תמאע אל-עאדי אל-ת'אלת' עֶשֶׂר לִמְגִ'לס ג'אמעַת אל-דְּוּל אל-ערבִּיָה, 2.2.1951-23.10.1950, קהיר [ללא שנת הוצאה].

113. ג'אמעַת אל-דוּל אל-ערבִּיָה, אל-אמאנה אל-עאמה, מזאבט ג'לסאת דוּר אל-אג'תמאע אל-עאדי אל-ת'אלת' עֶשֶׂר לִמְגִ'לס ג'אמעַת אל-דוּל אל-ערבִּיָה, 19.5.1951-17.3.1951, קהיר [ללא שנת הוצאה].

114. ג'אמעַת אל-דוּל אל-ערבִּיָה, אל-אמאנה אל-עאמה, מזאבט ג'לסאת דוּר אל-אג'תמאע אל-עאדי אל-ת'אלת' עֶשֶׂר לִמְגִ'לס ג'אמעַת אל-דוּל אל-ערבִּיָה, 13.10.1951-3.10.1951, קהיר [ללא שנת הוצאה].

115. שם.

ד"ר פותי פריג' (שר הבריאות) פתח קליניקה במצרים החדשה; מישל אבקריוס (שר הכספים) נתמנה למרצה באוניברסיטת ביירות; רג'אאי אל-חוסייני (שר ההגנה) נעשה יועץ לתחבורה בסעודיה; יוסף צהיון (שר התעמולה) הקים מחסן לתרופות בקהיר; אָנור נְסִיבָה (המזכיר הכללי) מונה לשר ההגנה בממשלת ירדן; עלי חסנא (שר המשפטים) נעשה סגן שר הפנים בגדה המערבית; ג'מאל אל-חוסייני (שר החוץ) – יועץ לממשלת סעודיה; עוּנִי עבד אל-האדי (שר לעניינים סוציאליים) – שגריר ירדן בקהיר (הגיש את כתב האמנתו למלך ב־11.10.1951).¹¹⁶

על רקע זה החליטה מועצת הליגה הערבית ב־29 במרס 1952: 'בשל הפסקת פעולות ממשלת כל פלסטין עקב הנסיבות הנוכחיות, ראש הממשלה יהיה נציג פלסטין במועצת הליגה הערבית. יוקצב לו סכום של 1500 לירות מצריות להוצאות לשכתו בשנת 1952'.¹¹⁷ כך ניתן לו תואר סתמי, בלי אזכור ערביי פלסטין או ממשלת כל פלסטין. כמו כן צומצם מספר הנציגים לאחד בלבד, שהוא ראש הממשלה. ב־9 באפריל 1953 אישרה מועצת הליגה את תקציב ממשלת כל פלסטין, כלומר התקציב לאחמד חלמי.¹¹⁸

בעוד ממשלת כל פלסטין יורדת מהר מהזירה הפוליטית הערבית והפלסטינית ונשאר ממנה רק היושב־ראש המייצג את פלסטין בתפקיד סמלי בלבד, סמל לקיומה של הבעיה, המשיך המופתי לשאת את התואר יושב־ראש ההיא הערבית העליונה. אף שגוף זה חדל להיות משמעותי ובעל מעמד או השפעה כלשהם, המשיך המופתי לתבוע לעצמו את הזכות להיות 'הנציג החוקי של העם הפלסטיני' ולדבר בשמו.

כאשר יזמה מצרים במושב מועצת הליגה הערבית במרס 1959 את תוכניתה להחייאת הישות הפלסטינית, שמשמעותה הקמת מוסדות שייצגו את העם הפלסטיני בזירה הערבית והבין־לאומית, היא פעלה במקביל לחיסולו המוסרי של המופתי ושל המוסד האנכרוניסטי שהוא עמד בראשו. השבועון המצרי רוז אל־יוסף יצא בהשראת השלטונות (החל ב־6.7.1959) במסע חסר תקדים להשחרת פניו של המופתי: 'כיום מייצגים את פלסטין דווקא אותם אנשים שגרמו לאסונה'. העיתון האשים אותו בשחיתות ובניצול לרעה של כספים שהועברו אליו מהליגה הערבית לטובת הפליטים הפלסטינים. הוא יעץ למופתי להבין 'שהוא אינו רצוי עוד למנהיגות וכי עליו לרדת מהבמה [...] לפני שהקהל ירוק עליו ביצים ועגבניות'.¹¹⁹ ברור שמטרת המסע הזה היתה לגרום לו להסתלק מהבמה הפוליטית הפלסטינית ומקהיר, מושבו מאז 1946, כדי למנוע כל זהות בינו לבין המדיניות המצרית החדשה להחייאת הישות הפלסטינית. העיתון הלבנוני אל־ג'רידה תיאר את מצבו של המופתי כך: 'המופתי חי

116. אל־עארף, אל־נכבה, ג, עמ' 711.

117. הליגה הערבית, פהרס (לעיל הערה 2), עמ' 106.

118. שם, עמ' 123.

119. על המסע המצרי ראו: רוז אל־יוסף (מאמרי ממדות רד'א) 6.7.1959, 20.7.1959, 27.7.1959, 3.8.1959, 10.8.1959, 17.8.1959.

בעולם אחר ודורש לקבוע בעצמו קו פוליטי ישן שהוא היה אדריכלו ותוצאותיו היו אובדן פלסטין ובושת פנים לערבים.¹²⁰ יתרה מזו, רוב העסקנים הפוליטיים הוותיקים מתומכי המופתי בירדן (לרבות בגדה המערבית) הפכו את עורם עם השנים והלכו בתלם של המשטר בירדן או שהפסיקו לגמרי את פעילותם הפוליטית.

המופתי אכן עזב את קהיר באוגוסט 1959 ועבר להתיישב בלבנון.¹²¹ הוא היה נחוש בדעתו להיאבק על מעמדו ועל עמדותיו מתוך הערכה שהיתה מוטעית ביסודה בדבר מידת השפעתו בקרב האוכלוסייה הפלסטינית. המשך פעילותו לגיוס תמיכה בקרב הפלסטינים בלבנון ובמידה מסוימת בירדן, וכן קשריו עם הגנרל קאסם שליטה החדש של עיראק, שנאבק במצרים אשר חתה משטרו, עוררו מחדש את מסע ההשמצות נגדו בעיתונות המצרית ובעיתונות הפרו-מצרית בלבנון.¹²² מרחב התמרון של המופתי היה צר מאוד. אותו מרחב שנותר לו היה תוצאה של התנאים בזירה הבינ-ערבית יותר מאשר של מעמדו כיושב-ראש ההיא הערבית העליונה. בשנים 1959-1963 הוא היה מוכן להציע את שירותיו למי שהיה מוכן לשלם תמורתם. מאחר שנאצר סילק אותו וחוסין שנא אותו, נשאר רק קאסם.¹²³ קאסם ראה במופתי מכשיר לקידום תוכניותיו בסוגיית הישות הפלסטינית ובמאבקו בנאצר. בדצמבר 1959 בתגובה על הצעת מצרים להחייאת הישות הפלסטינית, הציע קאסם להקים בשלבים 'רפובליקה פלסטינית נצחית' בשטח פלסטין המנדטורית.¹²⁴ המופתי שילם לו בעיקר בתמיכה גלויה בתוכניותיו ובעמדותיו בסוגייה הפלסטינית.¹²⁵ קאסם הושיט לו סיוע כספי נוסף על זה שקיבל מסעודיה, סיוע שאפשר לו להוציא לאור ביטאון (ירחון) של ההיא הערבית העליונה בשם פלסטין. באוגוסט 1960 הודיע קאסם על מענק שנתי להיא הערבית העליונה בסך 259,000 דינרים, ובמאי 1962 העניק לו 350,000 דינרים.¹²⁶ בעקבות הפיכת הבעת' בפברואר 1963 ונפילת משטרו של קאסם הוקפאה פעילות המופתי בעיראק, נסגר משרד ההיא הערבית והתמיכה הכספית הופסקה.

120. אל-ג'רידה, 21.8.1959.

121. על עזיבתו את קהיר והתיישבותו בביירות ראו: אל-עמל, ביירות, 14.8.1959.

122. ראו לדוגמה העיתונות הפרו-מצרית בלבנון: אל-כפאח, 15.1.1960; כל-שיא, 9.6.1962; אל-אנזאר, 30.12.1962; וכן אל-ג'מהוריה, קהיר, 19.10.1963, מאמרו של נאצר אל-דין אל-נשאשיבי; אל-ג'מהוריה, 5.12.1963.

123. סקירה מקיפה על פעילותו של המופתי בשנים אלה ואחריתן ראו: משה שמש, מהנכפה לנכסה: הסכסוך הערבי-ישראלי והבעיה הלאומית הפלסטינית, 1957-1967, דרכו של נאצר למלחמת ששת הימים, קריית שדה-בוקר 2004, עמ' 85-93, 263-265.

124. להצעתו של קאסם ראו דבריו ברדיו בגדאד בתאריכים 15, 18, ו-21.12.1959; 7 ו-13.1.1960; 5.4.1960; 16.5.1960; 16.5.1962.

125. על תמיכה זו ראו: אל-חיאאת, ביירות, 12.1.1960. המופתי ביקר בעיראק ביולי 1961 ובמאי 1962. על ביקוריו ראו: אליזמאן, בגדאד, 9.7.1961; דברי המופתי ברדיו בגדאד, 9.5.1962.

126. על סיוע זה ראו: אליזמאן, בגדאד, 4.5.1962, 8.5.1962; אל-ית'ורה, בגדאד, 18 ו-24.4.1962; 6 ו-7.5.1962; אל-הואדת', ביירות, 11.5.1962, 21.6.1963.

בשלושה תחומים פעל המופתי נואשות כדי לאכוף את מעמדו כמייצג הפלסטינים. (א) הוא לא פסק מלפרסם גילויי דעת ולשגר איגרות לליגה הערבית ולממשלות ערב שבהן ביטא את עמדותיו בסוגיית הישות הפלסטינית ואת תביעתו להכיר בחוקיות מעמדה הייצוגי של ההיא. היומון אל-חיאאת הלבנוני, שנהנה אף הוא מתמיכה כספית סעודית, שימש לו ביטאון להודעותיו שפורסמו מדי כמה ימים.¹²⁷ (ב) התחום היחיד שבו היה המופתי יכול לבטא את מעמד ההיאה כמייצגת הפלסטינים היה כינוסי עצרת האו"ם, לשם שיגר בשנים 1960-1962 משלחת מטעמה (כלומר מטעמו). אבל משבחרה הליגה הערבית את אחמד אל-שקירי לשמש נציג פלסטין במועצת הליגה ובעצרת האו"ם (בספטמבר 1963) נשמט מידו גם תחום זה. (ג) לצורך הישרדותו הוא נרתם לעגלת הישות הפלסטינית, כדי לשחות עם הזרם ושלמתנגדיו לא תהיה סיבה להתקיפו גם אם מרכיבי התוכנית המצרית או העיראקית לא תאמו את תוכניותיו שלו. ואמנם בשנת 1963 גיבש המופתי תוכנית לקידום הישות הפלסטינית שמרכיביה היו סנתזה של התוכנית המצרית והתוכנית העיראקית.¹²⁸ המופתי ניסה לפעול נגד אחמד אל-שקירי אחרי שזה כינס את המועצה הלאומית הפלסטינית בירושלים (המזרחית) בסוף מאי 1964, והכריז על הקמת אש"ף, אך פעילות זו רק נוספה על כשלונותיו. על אף השינויים שחלו בעולם הערבי ובעמדות הערביות בסכסוך הערבי-ישראלי, ובכלל זה השינוי בעמדת אש"ף לאחר מלחמת אוקטובר 1973 (יום הכיפורים), נשאר המופתי דבק במדיניותו ובמהלכיו המדיניים מתקופת המנדט. הוא המשיך להצדיק את מהלכיו ולא הביע שום חרטה על מהלך זה או אחר שנקט למרות הביקורות שנמתחו עליו בשלושת העשורים לאחר הנכבה. חודשים מספר לפני מותו בשנת 1974 ראינו אותו שניים מחוקרי מרכז המחקרים של אש"ף: עמאד שקור וד"ר ח'ריפה קאסמייה. השאלות שהופנו אליו היו קשורות לנושאים שבהם הוטחה בו ובהנהגתו ביקורת חריפה אחרי מלחמת 1948 והנכבה שבעקבותיה. להלן קיצור השאלות ותשובותיו של המופתי.

לשאלה מה הן הסיבות לעמדת הסיורב המוחלט לתוכנית החלוקה של 1947 (שקור), או מה דעתו על הרעיון הנפוץ 'שאם היינו מסכימים לחצאי פתרונות בשנות השלושים והארבעים כמו תוכנית החלוקה והספר הלבן לא היה קורה לפלסטינים מה שקרה' (קאסמייה), הוא השיב:

המניעים היסודיים לדחיית תוכנית החלוקה ודומיה היו כי היא קורעת את פלסטין כך שהחלק הפורה והגדול נמסר ליהודים. גם מדינות ערב כולן התנגדו לתוכנית והכריזו ב־17 בדצמבר 1947 כי החלוקה בטלה ומבוטלת. דחיית התוכנית היתה והיא עדיין שאלה של זכות וצדק, היגיון וכבוד. הקיום היהודי בפלסטין הוא זמני ומלאכותי ובטל

127. ראו לדוגמה אל-חיאאת מהחודשים ספטמבר 1960, אוגוסט 1961, מרס 1962, דצמבר 1963.

128. ראו: פלסטין (ירחון, בטאון ההיאה הערבית העליונה), ספטמבר 1960, אוגוסט 1961, מרס 1962, דצמבר 1963.

חוקית והגיונית. הצבאות הערביים שהשתתפו במערכות 1948 ו-1967 היו גדולים יותר מכוחות האיוב. הם יכלו לנצח לולא המחלוקת המדינית וחולשתם וכניעתם לרצון המעצמות התומכות ביהודים.

הוא הסביר את ההתנגדות לתוכנית המועצה המחוקקת משנת 1922 ואת דחיית הספר הלבן מ-1939 ברצון לשמור על 'ערובת' (ערביות) פלסטיין ועתיד עמה' ובכך שהיא העניקה לרוב הערבי ייצוג לא הולם, נוסף על היותה מבוססת על הצהרת בלפור. 'הפתרון האידיאלי לבעיה הפלסטינית לא יתגשם בוותורים על הזכויות הלאומיות. אין מקום לדו־קיום בשלום עם אויבנו. הפתרון היחיד הוא חיסול הכיבוש הזר של פלסטיין בכל גבולותיה הטבעיים והקמת מדינה לאומית פלסטינית של תושבי פלסטיין המוסלמים והנוצרים והיהודים אשר גרו בה לפני הכיבוש הבריטי בשנת 1917 וצאצאיהם' (בכך הוא גם אימץ את האמנה הלאומית הפלסטינית ואת תפיסת אש"ף משנת 1969 בדבר כינון 'מדינה דמוקרטית חילונית על כל שטח פלסטיין').

לשאלתו של שקור, האם אין זה הגיוני מצדו, אחרי שהנסיבות השתנו באופן יסודי ומפת העולם השתנתה ואחרי הקורבנות הפלסטינים בפעולה הפדאיונית, שיחול שינוי בעמדה הערבית כלפי תוכנית החלוקה השייב, כי לדעתו כל החלטה שאיננה תואמת את דחיית החלוקה והפעולה להכשלתה אינה אלא חיזוק לקיום הציוני המבוסס על תוקפנות וגזל. הפלסטינים אינם חייבים להתחשב בשינויים שקרו באזור. שחרור מולדתם צריך להיות מטרתם ויעדם. המדינה הלטינית בירושלים התקיימה 92 שנים בתקופת הצלבנים אך חוסלה משום שקיומה לא היה טבעי ולא הגיוני. כך גם מדינת ישראל – אין מנוס מחיסולה בהסבירו את השאלות בעניין פנייתו לגרמניה ושיתוף-הפעולה שלו עם היטלר ובתשובתו לביקורת שהופנתה כלפיו בסוגיה זו (קאסמיה), הוא השיב:

(א) רוב מדינות ערב היו אז תחת כיבוש של צבאות בעלות-הברית. מדיניות העושק האימפריאליסטית שלהן עוררה בקרב הערבים שנאה ומרד בהן. (ב) בעלות-הברית הן שהיו האחראיות ליצירת הבעיה הפלסטינית כאשר הגישו את פלסטיין מתנה כבית לאומי ליהודים ואפשרו את הגירת היהודים לפלסטיין כדי שיחליפו את תושביה הערבים החוקיים. (ג) לגרמניה לא היה קיום אימפריאליסטי באף אחת ממדינות ערב, כלומר לא היתה איבה בין האומה הערבית לבין גרמניה. מכאן שזה היה אך טבעי שאהדת הערבים תהיה נתונה לגרמניה. התלהבות ההמונים ותמיכתם בגרמניה היתה בשיא. אני עצמי הייתי אחד הערבים שהסתכלו על גרמניה לאור האימרה 'אויב אויבך חברך'. הייתי מודע לעומק ולאמינות של איבת גרמניה לציונות ולאיימפריאליזם ואלה הרי היו האויבים הקשים ביותר לערבים. הנסיבות כפו עלינו לשתף פעולה עם הציר. כאשר שיתפתי פעולה עם גרמניה לא ייצגתי מדינה או ממשלה, אלא ייצגתי עם אשר מרד באנגלים וביהודים, והם היו אז אויביה הגדולים של גרמניה.

בסוף סקירת הריאיון שלה עם המופתי מעלה קאסמיה כמה שאלות-תהיות שרצתה לשאול אותו ואשר 'הנסיבות לא אפשרו תשובה עליהן', ובהן: 'יחסי המופתי עם מתנגדיו הפוליטיים,

הצירוף בין המאפיין הדתי והמאפיין הפוליטי בהנהגה הלאומית, על יציאתו מפלסטין בזמן המשברים, על כשלון התוכניות הלאומיות בשנות השלושים והארבעים, כמו קופת האומה והאוניברסיטה האסלאמית בירושלים, על עניין השימוש בכרוזים של ההיא ובפרסומיה במילה יהודים במקום ציונים, ומה דעתו על ההפרדה ביניהן שהרי מאבקנו הוא מדיני עם הציונות ולא דתי עם היהודים. אין ספק שמאחורי שאלות נוקבות אלה עמדה ביקורת חריפה על דרכו של המופתי.¹²⁹

סיכום והערכה

המסקנה הבולטת מסקירת התפתחות התנועה הלאומית הפלסטינית על כל מרכיביה בתקופת המנדט היא שהחל באמצע שנות השלושים פרץ משבר מנהיגותי, שהלך והחריף והגיע לשיאו ב-1948, ואשר ביטויו היה, בין השאר, החלל הריק הפוליטי שנוצר עקב היעדר מנהיגות פלסטינית בעלת סמכות להשפיע על ההכרעות הקשורות בעתידה של ארץ-ישראל. בהתחלה זה היה חלל ריק פיזי, כלומר היעדר המנהיגות מפלסטין בתקופת מלחמת העולם השנייה, מצב אשר שקירי תיאר 'חלל ריק לאומי בלי כל פעילות וללא הנהגה'.¹³⁰ ואילו אחרי שובו של המופתי לאזור בשנת 1946 היה זה החלל הפוליטי שנוצר בשל אי-יכולתה של המנהיגות הפלסטינית, או יותר נכון של המופתי, להכריע בגורלה של הבעיה שלמעשה הכריעו אותו מדינות ערב. מעורבותן ההולכת וגדלה של מדינות ערב בבעיה הפלסטינית ותלותה המלאה כמעט של התנועה הלאומית הפלסטינית בהן להשגת יעדיה, הפכו את הבעיה הפלסטינית לבעיה בין-ערבית, לעתים אפילו יותר מבעייתם של הפלסטינים עצמם. עקב קיומו של חלל פוליטי זה, הרי בפועל היתה קביעת גורלם של הפלסטינים בידי מצרים ששלטה ברצועת עזה ובידי עבר-הירדן ששלטה בגדה המערבית. לכן אין להבין את צעדיהן של מצרים ושל עבר-הירדן וגם את החלטות הליגה הערבית שנתקבלו בהשפעת שתיהן, בלי להתניח לגורם הפלסטיני או להיעדרו. כמו כן יש להבין שהחלל הפוליטי הזה היה תוצאה של המשבר הארוך שעבר על ההנהגה הפלסטינית, שסופו היעדרותה הפיזית והפוליטית. מכאן שניתוח מדיניותו של עבדאללה בשאלה הפלסטינית בזירה הערבית וכלפי ישראל יהיה חסר ולא שלם בלי הבנת משבר ההנהגה הפלסטינית והשפעתו על הבעיה הפלסטינית

129. עמאד שְקוֹר וד"ר ת'רִיָה קאסמִיָה, "מְקַאפְלֵתָאן מֵעַ אַל-חַאג' אַמִין אַל-חֹסִינִי", שְאוֹן פִלְסְטִינִיָה, 26 (אוגוסט 1974), עמ' 12-18. באותו הגיליון של שְאוֹן פִלְסְטִינִיָה הופיע גם מאמר הספד למופתי שכתב הסופר הפלסטיני עג'אג' נְוִיֵהִד. נְוִיֵהִד' הדגיש את הישגיו של המופתי דווקא בתחום האסלאמי לרבות פעילותו כראש המועצה המוסלמית העליונה ומעורבותו בכנסים אסלאמיים ובכלל זה מעורבותו באירועי הכותל וקשירת פלסטין בעולם המוסלמי (עמ' 5-11).

130. אחמד אל-שְקִירִי, ארבעון עֵאמֵן פִי אַל-חַאג' אַת אַל-עֵרַבִיָה וְ אַל-דְוִלָה, ביירות 1969, עמ' 203.

בכלל ועל חופש התמרון של עבדאללה בשאלה הפלסטינית בפרט. הדבר אמור גם בניתוח מדיניותה של ישראל בסוגיה הפלסטינית וביחסיה עם עבדאללה.

עבר־הירדן, אשר פעלה לשלילת כל ייצוג פלסטיני או הקמת מוסדות ייצוג לפלסטינים, היתה הנשכרת ביותר מהיעדר הנהגה פלסטינית משפיעה. עובדה זו סייעה בידי עבדאללה להעמיד את העולם הערבי מול עובדה קיימת ולספח את הגדה המערבית בלי שמדינות ערב יפעילו את הסנקציה שאיימו בה על המלך אם יספח את הגדה המערבית ובלי שיוכלו להשפיע על מהלכיו ולעצור את תהליך הסיפוח. בדרמה של המאבק הבין־ערבי למניעת סיפוח הגדה בידי עבדאללה, היו המופתי או ההנהגה הפלסטינית סביבו, כלומר הפלסטינים שמחוץ לגדה, גורם שולי. והרי גם הפלסטינים של הגדה גויסו לטובתו כפי שראינו. היעדר גורם פוליטי פלסטיני משמעותי ובעל השפעה אפשר לעבדאללה חופש תמרון רחב ביותר להכריע בגורל הגדה המערבית, ובעקיפין גם בגורל רצועת עזה, וכן אפשר לו לנסות להגיע להסדרים עם ישראל. כך הוא הצליח לספח את הגדה לממלכתו בלי שתהיה כל תגובה או התנגדות משמעותית של ההנהגה הפלסטינית החוינית או כל גורם פלסטיני אחר.¹³¹ את עיקר המאבק בסיפוח ניהלה בעצם מצרים באמצעות הליגה הערבית, אך בלא הצלחה. לולא חופש התמרון שהיה לעבדאללה לא היו מתאפשרים הנסיונות להגיע להסדר עם ישראל לפני המלחמה ולאחריה. בפועל עשה עבדאללה מה שרצה במגבלות מסוימות של השפעת הזירה הבין־ערבית. על רקע זה יש להבין את ההתקרבות בין ישראל וירדן.

מצב זה של היעדר גורם פלסטיני בעל סמכות כלל־ערבית העמיד לפני ישראל אפשרות אחת נוחה ביותר בעבורה, לנסות להגיע להסדרים עם עבדאללה, שעיקר מאמציו רוכזו בהבטחת שלטונו בגדה המערבית ומבחינה זו ישראל היתה שותפה רצויה. במצב של היעדר מנהיגות פלסטינית בעלת סמכות מוכרת בזירה הערבית ובמידה מסוימת גם בזירה הפלסטינית, לא עמדה לפני ישראל שום אופציה פלסטינית סבירה כחלופה לאופציה הירדנית בגבולה המזרחי. מאמצי מדינות ערב ובראשן מצרים הופנו בראש ובראשונה להכשלת צעדי הסיפוח של עבדאללה, אך את הנסיונות להסדר בין עבדאללה לישראל אחרי המלחמה הכשילו דווקא הפלסטינים שבין מקורביו של המלך.

לאחר מלחמת העולם השנייה גברה המעורבות הערבית, גם לנוכח חולשתה של ההנהגה הפלסטינית, בשאלה הפלסטינית ובענייני הפלסטינים בכלל. את המעורבות הזאת ביקשה בלית ברירה ההנהגה הפלסטינית עצמה, מה שהוביל את המדינות הערביות לשאת באחריות ישירה כלפי פלסטין. זו היתה בחירה ערבית מרצון במחויבות לפלסטינים. תהליך זה קיבל כאמור משמעות וחשיבות מיוחדת החל בוועידה המכנינה שקדמה לכינוס הליגה הערבית והתקיימה באלכסנדריה בשנת 1944. מחויבות ומעורבות ערבית זו גברה כאשר הבעיה הפלסטינית היתה לבעיה המרכזית בדיוניה בצד שאלת האחדות הערבית. מבחינתן של המדינות הערביות, אחריות זו קדמה לאחריותה של ההיא הערבית העליונה, וסמכותן

131. ראו: עיסא אל־שעיבי, אל־פּינאניה אל־פלסטינייה 1947-1977, ביררות 1979, עמ' 29-33.

היתה מעל לסמכותה ומעל לסמכות המופתית. אכן 'ערובת פלסטין' מצאה את ביטויה המלא בפלישת צבאות ערב לפלסטין במאי 1948, וכך נקשרה התנועה הלאומית הפלסטינית – גם החדשה – בטבורה בעולם הערבי עד שהיתה בפועל ללבן של הסכסוך הערבי-ישראלי. מעולם לא היו הפלסטינים כה תלויים במדינות ערב כפי שהיו בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה. מדינות ערב הבינו זאת וניסו למלא את חובתן כלפי הפלסטינים אך בו בזמן גם לדאוג לאינטרסים הלאומיים שלהן. זהו פרדוקס המאפיין את תולדות התנועה הלאומית הפלסטינית ואת יחסיה עם מדינות ערב עד היום הזה. מאז אימצה הליגה הערבית, לאחר הקמתה, את העניין הפלסטיני היתה הדיאלמה הערבית כיצד ליישב את הסתירה בין המחויבות שלהן כלפי הבעיה הפלסטינית והפלסטינים לבין האינטרסים הלאומיים, כלומר הביטחון הלאומי של כל מדינה. ביישוב הסתירה הזאת לא תמיד יצא העניין הפלסטיני נשכר. אבל בלי המחויבות הערבית הזאת ובלי התמיכה הערבית אין לתאר כלל את הישגיה של התנועה הלאומית הפלסטינית החדשה. לפלסטינים לא היה תחליף לתמיכה הערבית. היה פער גדול בין שאיפותיו של המופתי לבין יכולתו למלאן או היכולת לעמוד בדרישות המאבק בתנועה הציונית ובמנדט הבריטי ובייחוד לעמוד בדרישות הלחימה הסדירה עם התקרב 15 במאי 1948. התנועה הלאומית הפלסטינית בהנהגת המופתי פיגרה, לפעמים מרצון, אחרי התנועה הציונית בכל הנושאים, כפי שהודו מנהיגים והיסטוריונים פלסטינים.

אשר לבעיות הפלסטיניות עצמן עמדה לפני הליגה הערבית בעיה מיוחדת שהיא לא נתקלה בה בטפלה בבעיות הערביות האחרות: פלסטין היתה למרכז המשיכה בין שני קטבים של מנהיגים – המופתי והמלך עבדאללה. התחרות הראשונה הגלויה בין שני קטבים אלה בלטה בוועידת עאלה. קיטוב זה מצא את ביטויו בשני כנסים מקבילים – האחד בעזה והאחר ביריחו. עבדאללה ששלט בחלק של פלסטין הערבית זכה בהישג הגדול. כך התחיל המאבק על הייצוג הפלסטיני, ובשלב מאוחר יותר על השליטה בגדה המערבית, בין הטוענים לייצוג הפלסטינים – המוסדות הפלסטיניים למיניהם – לבין המלך עבדאללה ואחר-כך המלך חוסיין. ושוב, מאבק זה בין שתי הישויות – הישות הפלסטינית בדמות אש"ף והישות הירדנית, היא הממלכה הירדנית ההאשמית – הפך להיות מאבק על הקיום שעמד במוקד הזירה הערבית החל בשנת 1964, עם הקמת אש"ף, ועד שהוכרעה הסוגיה בוועידת הפסגה הערבית ברבאט שבמרקו באוקטובר 1974.

על מעמדה של ההנהגה הפלסטינית והתפוררותה ועל מעמדו של המופתי בזירה הפלסטינית והערבית יעידו גורלה של ממשלת כל פלסטין וגורל חבריה, ועוד יותר – יחסה של הליגה הערבית לממשלה זו. הגורמים שהכתיבו שינוי בעמדת הליגה למען הקמת ממשלת כל פלסטין היו למעשה הייצוגיים יותר מעצם ההכרה הערבית בצורך להקימה כדי לתת למופתי מכשיר שליטה. עובדה זו חשובה כדי להבין את התהליך המהיר של התפרקותה של הממשלה הפלסטינית. היא הוקמה לצרכים מסוימים וברגע שצרכים אלה לא היו תקפים פסק גם הצורך בה. זה היה ניסיון אחרון ונואש אולי של מצרים וסוריה למנוע ברגע האחרון את סיפוח הגדה המערבית לירדן, אבל לשווא. באופן חריג, הליגה עצמה לא החליטה על הקמת הממשלה אלא השאירה זאת להחלטתם של הפלסטינים עצמם, כלומר להיאה הערבית העליונה,

גם אם מידת ייצוגיותה היתה שנויה במחלוקת. עד אז היו ההכרעות בידי הליגה הערבית, והמטרה כאן היתה מחווה לפלסטינים והרצון לשפר את דימוים של המנהיגים הערבים לאחר הכשלונות הצבאיים בפלסטין. אולם מחווה זו לא הועילה הרבה לפלסטינים. בכתביהם על התקופה מתחו מנהיגים ואף חוקרים פלסטינים ביקורת לעתים חריפה על הקמת ממשלת כל פלסטין. היא היתה עם הזמן לדוגמה שלילית כדי לדחות באמצעותה כל רעיון או הצעה להקמת ממשלה גולה או ממשלה פלסטינית זמנית. למשל, אחמד אל-שקירי שלווה מקרוב את הקמתה של ממשלת כל פלסטין מתח מאוחר יותר ביקורת חריפה על הקמתה והביא אותה כדוגמה שלילית לדחיית הרעיון להקמת ממשלה גולה כשעלה הנושא בדיוני הפסגה הערבית הראשונה. בתשובה לשאלת המלך סעוד מדוע אין הוא מקים ממשלת פלסטין, ענה: 'הניסיון של ממשלת כל פלסטין שהכירו בה מדינות ערב ואפגניסטן נכשל ולבסוף לא נשאר מממשלה זו אלא רק הראש שלה והוא כבר מת ואין צורך להחיות עצמות'.¹³² הניסיון הכושל של ממשלת כל פלסטין שימש גם נימוק לדחיית הצעתו של סאדאת באפריל 1972 להקים ממשלה גולה.¹³³

מנהיגות המופתי וכשלונו גרמו לטראומה אצל הפלסטינים ואצל מנהיגי התנועה הלאומית הפלסטינית החדשה, שייצגו אותה בלא עוררין ארגוני הפדאיון שהופיעו במחצית השנייה של שנות השישים של המאה הקודמת, ובייחוד לאחר מלחמת ששת הימים. הנהגת המופתי שימשה דוגמה כיצד לא להנהיג את הפלסטינים בהתעוררות הלאומית החדשה. ואמנם מנהיגי ארגוני הפדאיון, שהובילו את התחייה הלאומית הפלסטינית, ניסו ללמוד מהניסיון המר הזה ומתחו ביקורת חריפה על דרכו של המופתי. בייחוד הופנתה הביקורת אליו בשל דחייתו כל הצעה שאיננה שלטון פלסטיני על פלסטין כולה, כלומר סירובו לקבל 'חצאי פתרונות'. נכונותו של בן-גוריון לקבל את תוכנית החלוקה הובאה כדוגמה חיובית להצדקת ההצעה להקים 'שלטון פלסטיני על כל שטח פלסטיני שישוחרר'. את ההצעה הזאת אישרה המועצה הלאומית הפלסטינית ה-12 שנערכה ביוני 1974, והיא נקראה 'התוכנית השלבתית'. הנהגת פת"ח דחתה את העמדות 'שאפיינו את המנהיגות המסורתית במשך חמישים שנה',¹³⁴ והכוונה להנהגת המופתי. אבו איאד טען כלפי סירובו של המופתי כי 'מתוך לימוד וניתוח התנהגות קודמינו בראשות התנועה הפלסטינית, התברר לנו שקיימת שיטה שלילית שרצינו להימנע מיישומה. התברר לנו כי קודמינו (אֶסְלַאפְנָא) בשנים 1917-1947 דחו כל דבר אם לא השיגו הכול וכך לקחו חלק בביצוע התוכנית הציונית. [...] מדוע לא הסכימו המנהיגים הפלסטינים לפתרון זמני [החלוקה] דוגמת האחראים הציונים, אשר התבסס על הקמת מדינה בחלק

132. אחמד אל-שקירי, מן אל-קמה אלא אל-תזימה, ביירות 1971, עמ' 47.

133. ראו: Moshe Shemesh, *The Palestinian Entity 1959-1974: Arab Politics and the PLO*, London 1996, pp. 246-248

134. Ibid., p. 289. ראו גם: אבו איאד, 'אֶפְכָאָר ג'ִידִיה אַמַּם מְחַלֵּה עֵאמְדִיה', שאון פלסטינייה, 29 ינואר (1974) עמ' 5-10.

מהשטח הלאומי שניתן להם על-ידי האו"ם?¹³⁵ כפי שראינו לעיל, גם קשריו עם גרמניה הנאצית זכו לביקורת חריפה, וגם אבו איאד מתח ביקורת על בריתו של המופתי עם גרמניה הנאצית: 'זו היתה טעות מצד המופתי כאשר הצטרף במלחמת העולם השנייה לגרמניה ההיטלרית, טעות שכולנו מגנים אותו על כך בצורה החריפה ביותר'.¹³⁶ מחמד עזת דרְוזה שהיה עד מקרוב לאירועים ודיווח בפירוט בזכרונותיו על הקמת ממשלת כל פלסטין העריך כך:

למרות סבירות הרעיון לנוכח המציאות שאינה מאפשרת הקמת מדינה פלסטינית בחלקים העניים שנותרו מפלסטין מבחינה מדינית, כלכלית וצבאית, הרי אנו אומרים שמבחינה ערבית המהירות בהקמתה לא היתה נכונה כאשר הצבאות הערביים כובשים שאריות פיסות אלה [של פלסטין] וכאשר הבעיה נדונה מחדש בלהט גדול באו"ם בפריס, והתקווה לאפשרות שינוי לטובת הערבים באמצעות הנשק או בדרך המדינית לא פגה כלל. אנו חושבים שהצוין להקים ממשלת כל פלסטין אינו סיבה לפזיזות שבהקמתה. אנו גם חושבים כי אין לראות בהקמתה סיבה לקצו של הרעיון כאשר העניינים יגיעו בסופו של דבר לסופם הצפוי והיא תטופל בשיקול דעת, כי הרעיון כשהוא לעצמו סביר.¹³⁷

מאמצי של המופתי בשנות החמישים והשישים להשפיע בזירה הפלסטינית בפרט והערבית בכלל ולהשיג הכרה במעמדו הייצוגי נכשלו. הם רק העצימו את כשלונותיו הקודמים לפני מלחמת 1948 ובמהלכה, והביקורת שנמתחה עליו הלכה וגברה עם הזמן ועם ראיית מעשיו בפרספקטיבה היסטורית. סילוקו מקהיר עשר שנים אחרי הנכבה רק ממחיש את הגישה הביקורתית כלפיו. בסופו של דבר הוא נשאר בודד ומקור התמיכה היחיד שלו היו הסעודים. הוא כבר מזמן היה אנכרוניזם. חיסולו הפוליטי הסופי היה עניין של זמן. המצרים השליכו את יהבם על מנהיג פלסטיני אחר, אחמד אל-שקירי, שהעלו לבמה הפוליטית הערבית, אף שסעודיה דחתה אותו. החלטות הפסגה הערבית הראשונה מינואר 1964 (או למעשה החלטות הליגה הערבית מספטמבר 1963) סתמו את הגולל סופית על הפרק שבו מילא המופתי תפקיד מרכזי בתולדות התנועה הלאומית הפלסטינית. המופתי מת בשנת 1974 כשהוא בשפל שהיה שרוי בו מאז שובו לפלסטין בשנת 1946.

* * *

מאמר זה הסוקר בפרספקטיבה היסטורית את התפתחות משבר ההנהגה הפלסטינית מוכיח היטב את עובדת מקומו המרכזי של המופתי בתולדות התנועה הלאומית הפלסטינית. בעקבותיו

135. אבו איאד, פלסטיני בלא הוֹיָה, כוויית [ללא שנת הוצאה], עמ' 218; אבו איאד, שאון פלסטיניה, 29 (ינואר 1974), עמ' 5-10.

136. אבו איאד, פלסטיני בלא הווייה, עמ' 66.

137. עזת דרווזה, אל-קדייה אל-פלסטיניה, ב, עמ' 216-217.

קמו לתנועה זו שני מנהיגים שונים לגמרי בתפיסותיהם וברקע לעלייתם: אחמד אל-שקירי שהקים את אש"ף בתמיכת מצרים, ויאסר ערפאת שעמד עד מותו (2004) בראש התנועה הלאומית הפלסטינית החדשה, שסימלה את התחייה הלאומית הפלסטינית לאחר הנכבה. המופתי מילא את תפקיד הגיבור-המנהיג בהתעוררות הלאומית הפלסטינית בתקופת המנדט הבריטי על ארץ-ישראל. הוא האחראי להישגיה ולכשלונותיה ובייחוד לקביעת הקו הקיצוני והאלים שלה. בראייה היסטורית נראה הדבר פרדוקסלי שמשבר המנהיגות הפלסטינית החל דווקא בתקופת הזוהר של השפעתו, בשנים 1929-1937, הגם שהשפעתו בזירה הפנימית הפלסטינית לא פסקה כמעט לאורך כל תקופת המנדט ועד סוף מלחמת 1948. השפעתו בזירה הפנימית היתה מכרעת למרות היעדרותו מהארץ בתקופת מלחמת העולם השנייה ותמיכתו במשטר הנאצי. נוצר פער גדול בין מעמדו בקרב הפלסטינים, שאצלם זכה לאהדה, לבין מעמדו במדינות ערב או אצל מנהיגיהן. לשרידותו בהנהגה תרמה העובדה שלא היה לו (וגם דאג שלא יהיה לו) תחליף בהנהגה שיכול להתחרות במעמדו, באישיותו ובכריזמה שלו.

בראייה היסטורית, התחייה הלאומית הפלסטינית שהתבטאה בהופעת התנועה הלאומית הפלסטינית החדשה בשנת 1965 בדמות ארגוני הפדאיון היא המשכה של התנועה הפלסטינית שהנהיג המופתי, כלומר קיימת רציפות היסטורית ביניהן. התנועה החדשה הופיעה לאחר עשור משקיעתה של התנועה בראשות המופתי, עם מרכיבים שונים ועם דור חדש של מנהיגים פלסטינים שייצגו את 'דור השחרור' או את בני דור הנכבה. ביצועיו וכשלונותיו של דור המנהיגות 'המסורתית' החוסינית, ובכלל זה הקמתה והתפוררותה של ממשלת כל פלסטין, שימשו לקחים למנהיגי התנועה הלאומית החדשה. עם זאת המורשת שהשאיר המופתי לתנועה החדשה היתה המאבק המזוין ורעיון המדינה הפלסטינית על כל שטח פלסטין המנדטורית.